

ANDRZEJ WAWRYNIUK

Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Chełmie

Wschodnioeuropejski Uniwersytet Narodowy im. Łesi Ukrainki w Łucku

Wymiana terytoriów przygranicznych Polski i ZSRS w 1951 roku Zarys problemu w oparciu o polskie źródła archiwalne

Na potrzeby niniejszej pracy, jako punkt wyjścia, za granicę polsko-ukraińską przyjąłem granicę z 16 sierpnia 1945 r., zatwierdzoną w ramach umowy pomiędzy Rzeczpospolitą Polską a Związkiem Socjalistycznych Republik Sowieckich, w skład którego wchodziła wówczas Ukraińska Socjalistyczna Republika Sowiecka¹.

Jak dziś wiadomo, ustalona i wytyczona granica polsko-sowiecka nie była jednak ostateczna. 15 lutego 1951 r. w Moskwie zawarta została umowa w sprawie wymiany terytoriów². Rząd ZSRS twierdził, iż doszło do niej na prośbę Polski. Wiele dokumentów wskazuje jednoznacznie, że była to jednak inicjatywa władz byłego Związku Sowieckiego, w tym Nikity S. Chruszczowa, który już w 1944 r. chciał utwo-

---

¹ Umowa między Rzeczpospolitą Polską i Związkiem Socjalistycznych Republik Radzieckich o polsko-radzieckiej granicy, Dz.U. 1947, nr 35, poz. 167.

² Archiwum Ministerstwa Spraw Zagranicznych (dalej: AMSZ), z. 1, t. 326, k. 1-3. Umowę ze strony Polski z upoważnienia prezydenta podpisał wiceprezes Rady Ministrów Aleksander Zawadzki, a ZSRS reprezentował Andrzej Waszyński, minister spraw zagranicznych ZSRS. W artykule 5 dokumentu zastrzeżono, że jest ona ważna od dnia wymiany dokumentów ratyfikacyjnych. W protokole do Umowy artykuł 1 zawiera klauzulę, że „każda z umawiających się stron przekazuje bez odszkodowania w stanie nienaruszonym majątek państwowy, spółdzielczo-kołchozowy, spółdzielczy, jak również inny majątek społeczny, włącznie z urządzeniami przedsiębiorstw, kolei żelaznych, środków łączności, rządowi państwa, na rzecz którego przechodzi dane terytorium”, a w artykule 4: „strony umowy się, że przekazanie odcinków, podlegających zamianie i przesiedlenie ludności winno być zakończone przez każdą ze stron nie później niż w ciągu 6 miesięcy od dnia wejścia w życie Umowy”. Por. Ibidem, z. 1, t. 326, k. 4-5.

rzyć ukraiński obwód z centrum w Chełmie³. Umowa przewidywała, co zostało zrealizowane, przyłączenie do Polski rejonu Ustrzyk z obwodu drohobyckiego m.in. z miejscowościami: Czarna, Lutowska, Krościenko, Bandrów Narodowy, Bystre i Liskowate. Polsce miała przypaść także miejscowość Niżankowice oraz część linii kolejowej Przemyśl–Zagórz, w zamian za co ZSRS zażądał dopłaty w złocie. Wobec odmowy strony polskiej przekazania wymienionej kwoty, korekta granicy dotyczyła tylko 480 km². Za wymienioną wyżej część Bieszczadów Wschodnich Polska odstąpiła ZSRS części powiatów hrubieszowskiego i tomaszowskiego z województwa lubelskiego, m.in. miejscowości: Bełż, Uhnów, Krystynopol, Waręż, Chorobrow, Zabuzze⁴ i lewobrzeżną część Sokala – Żwirkę⁵, wraz z linią kolejową Rawa Ruska–Krystynopol. Teren ten miał być włączony do obwodów wołyńskiego i lwowskiego, powiększając tym samym ZSRS, a uszczuplając terytorium ziemi chełmskiej.

Sprawa przekazania 480 km² wymienionego terytorium, w tym m.in. gmin Waręż i Uhnów, trzymana była w tajemnicy. Podano ją do wiadomości publicznej 22 maja 1951 r., na dwa dni przed ratyfikacją umowy⁶. Warto zauważyć, że przykładowo 30 marca 1951 r. gazeta „Sztandar Ludu”, organ Komitetu Wojewódzkiego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Lublinie, zamieściła materiał, w którym informowała, „że rolnicy z gminy Waręż czekają na nawozy sztuczne”⁷. Inna informacja mówi, że:

Rząd Rzeczypospolitej Polskiej zwrócił się niedawno do rządu ZSRR z prośbą o zamianę niewielkiego pogranicznego odcinka terytorium Polski na równy mu pograniczny odcinek terytorium ZSRR z powodu ekonomicznego ciężenia tych odcinków, do przyległych rejonów ZSRR i Polski. Rząd ZSRR zgodził się z propozycją Rządu Rzeczypospolitej Polskiej⁸.

W komentarzu do umowy, który zamieszczono bez podania jego autora, napisano, że jest to umowa korzystna dla obu stron, a Polska otrzymuje tereny, „na których znajduje się znaczna liczba szybów naftowych będących w eksploatacji oraz złoża gazu ziemnego, ZSRR zaś uzyskuje w wyniku tej zamiany udogodnienia komuni-

³ Центральний державний архів громадських об'єднань України (dalej: ЦДАГОУ), Ф 1, оп. 23, спр. 711, арк. 6-7.

⁴ Archiwum Państwowe w Lublinie Oddział w Chełmie (dalej: APLOCh), Starostwo Powiatowe w Hrubieszowie, sygn. 51, k. 1. W 1949 r. starosta powiatowy w Hrubieszowie w piśmie do Urzędu Wojewódzkiego w Lublinie napisał, że gromada Zabuzze należała do miasta Sokala. W związku ze zmianą granicy państwowej weszła w skład gminy Krystynopol. Starosta dodawał, że zmiana nie jest zalegalizowana.

⁵ *Ibidem*.

⁶ Ustawa z dnia 26 maja 1951 r. o ratyfikacji podpisanej w Moskwie dnia 15 lutego 1951 r. umowy pomiędzy Rzeczpospolitą Polską a Związkiem Socjalistycznych Republik Radzieckich o zamianie odcinków terytoriów państwowych, Dz.U. 1951, nr 31, poz. 242.

⁷ S. Białosiewicz, *Rolnicy w gminie Waręż czekają na nawozy sztuczne*, „Sztandar Ludu” 1951, nr 87, s. 3.

⁸ B. Słowicki, *Ropa naftowa*, „Sztandar Ludu” 1951, nr 211, s. 4.

kacyjne, jakie zapewni mu udostępniony przez Polskę odcinek terytorium. Na tym polega obopólna korzyść gospodarcza płynąca z umowy". O „dobrodziejstwie” z wymiany pisał też mgr inż. B. Słowicki, twierdząc:

Ostatnia wymiana odcinków przygranicznych ze Związkiem Radzieckim powiększy ilość dotychczas posiadanych przez nas pól naftowych, co przyczyni się do powiększenia naszego potencjału gospodarczego⁹.

24 maja 1951 r. w cytowanej gazecie zamieszczony został przedruk tekstu z „Trybuny Ludu” – organu Komitetu Centralnego PZPR, pod tytułem Akt przyjaźni i braterskiej pomocy, w którym napisano:

Tylko między blokami zespolonymi w obozie pokoju, demokracji i socjalizmu – tego typu umowa mogła dojść do skutku. Tylko między wolnymi krajami może istnieć nowy, na wzajemnym zaufaniu i całkowitej równości oparty typ stosunków międzynarodowych. Umowa polsko-radziecka zawarta została na bazie pełnego równouprawnienia partnerów. [...] Nowa umowa polsko-radziecka jest nowym aktem przyjaźni i braterskiej pomocy dla Polski ze strony ZSRR – jest wynikiem coraz bardziej zacieśniających się stosunków z naszym sąsiadem – Krajem Socjalizmu. Umowa ta wzbogacająca nasz kraj i zwiększająca nasze możliwości gospodarcze jest dalszym wkładem we wspaniały rozwój Polski Ludowej. Z zadowoleniem zostanie ona przywitana przez całe społeczeństwo, jako dalsze umocnienie naszej ludowej ojczyzny¹⁰.

28 czerwca 1951 r. inż. Józef Jaroszek, Pełnomocnik Rządu do spraw Przesiedlenia, którego biuro mieściło się w Warszawie przy ul. Mokotowskiej 5, otrzymał od M. Adamowicza¹¹, swojego delegata z Bełza, depeszę, w której został poinformowany co do:

życzenia większości ludności odnośnie miejsca przesiedlenia. Gromady gminy Chorobów wg uznania władz. Gromady gminy Krystynopol – ludność rolnicza wg uznania władz, ludność miejska do Ustrzyk Dolnych względnie do okolic podmiejskich na Ziemiach Odzyskanych. Gromady gminy Bełz – ludność miejska do Ustrzyk Dolnych, ludność rolnicza do województwa olsztyńskiego. Gromady gminy Waręż – większość ludności do województwa olsztyńskiego, 1/5 gruntu do Spółdzielni Produkcyjnej Pierwszego Typu w Uhrynowie pozostają po stronie polskiej. Na te grunty mimo braku na tej ziemi budynków. Pozostałe spółdzielnie produkcyjne proszą o dokładne ustalenie miejsca, do którego mają się przesiedlać. Odnośnie gospodarstw indywidualnych do Delegatury Pełnomocnika Rządu w Bełzie, którą kierował Abramowicz, zwraca się szereg interesantów z różnymi prośbami: 1) o zezwolenie wysłania delegacji zwiadowczych na Ziemię Odzyskaną; 2) o zezwolenie wcześniejszego ewakuowania mienia kościelnego ze zdjęciem dzwonów i krzyży z kościołów; 3) o zezwolenie na wcześniejsze przesiedlenie osób angażujących się do pracy w urzędach i instytucjach w Polsce

⁹ B. Słowicki, *op. cit.*, s. 4.

¹⁰ *Akt przyjaźni i braterskiej pomocy*, „Sztandar Ludu” 1951, nr 142, s. 1.

¹¹ W cytowanych dokumentach brak pełnego imienia delegata.

Centralnej; 4) o zezwolenie na wcześniejsze przesiedlenie się rodzin zamieszkujących teren przeznaczony do zamiany, a posiadających gospodarstwa w centralnych powiatach, a w szczególności w województwie lubelskim; 5) o zezwolenie gospodarzom indywidualnym na wcześniejsze wywożenie drzewa budulcowego, desek, cegieł, paszy itp. do centralnych powiatów, a przede wszystkim na tereny województwa lubelskiego; 6) o wcześniejsze ewakuowanie samotnych, niedołączonych starców do miejsca wg ich życzeń np. do krewnych, znajomych; 7) o zezwolenie na angażowanie się do pracy na stałe do sąsiedzkich majątków państwowych, z wcześniejszym przewiezieniem mienia ruchomego¹².

Dokument liczy pięć stron. Pierwsza i ostatnia strona depeszy (zob. il. 1-2) ukazują brak przygotowania logistycznego do bardzo ważnego zadania, jakim było przekazanie części terytorium państwa polskiego oraz akcja przesiedleńcza i związane z nią problemy.

B.N.
8.50 BELZ 40 B SL 28/6 19
PEŁNOMOCENIK RZĄDU DO SPRAW PRZESIEDLENIA
TELEGRAM
Wpłynęło dnia 28.6.51
Uwagi służbowe 1951
Przyjęto dn. 28.6.51 godz. 22.30
przewód nr. 2230
z 2230
podpis 2230
PEŁNOMOCENIK RZĄDU DO SPRAW
PRZESIEDLENIA WARSZAWA
UL. DOKOTOWSKA 5
dn. 4/4/51
godz. 151
przewód
do
podpis
PODAJE DANE ORIENTACYJNE CO DO ŻYCZEN WIEKSZOŚCI LUDNOŚCI
ODNOŚNIE MIEJSC PRZESIEDLEŃ, GROMADY GMINY CHOROBROW
W / G UZNANIA WŁDZ, GROMADY GMINY KRYSZYŃPOL, LUDNOŚĆ
ROLNICZĄ W / G UZNANIA WŁDZ, LUDNOŚĆ MIEJSKĄ DO USTRZYK
LNYCH WZGLĘDNIE DO OKOŁIC PODNIEJSKICH NA ZIEMIACH ODZYSKANYCH
GROMADY GMINY BELZ LUDNOŚĆ MIEJSKĄ DO USTRZYK DOLNYCH, LUDNOŚĆ
ROLNICZĄ DO WOJEWÓDZTWA OLSZTYŃSKIEGO, GROMADY GMINY WAREZ
CZĘŚĆ LUDNOŚCI DO WOJEWÓDZTWA OLSZTYŃSKIEGO 1/5 DO

Il. 1. Pierwsza część telegramu delegata Adamowicza do Pełnomocnika Rządu do Spraw Przesiedleń w sprawie oczekiwania przesiedlanej ludności i problemów związanych z przebiegiem akcji „HT”. Źródło: AAN, Pełnomocnik Rządu do spraw Przesiedleń w Warszawie, sygn. 1/247, k.11, [pierwsza strona depeszy].

¹² Archiwum Akt Nowych (dalej: AAN), Pełnomocnik Rządu do spraw Przesiedleń w Warszawie, sygn. 1/241, k. 25-30, 31.

Il. 2. Ostatnia część telegramu Delegata Adamowicza do Pełnomocnika Rządu do Spraw Przesiedleń w sprawie oczekiwań przesiedlanej ludności i problemów związanych z przebiegiem akcji „HT”. Źródło: AAN, Pełnomocnik Rządu do spraw Przesiedleń w Warszawie, sygn. 1/247, k. 11, [ostatnia strona depeszy].

Delegat M. Adamowicz – autor owego telegramu, informował, że nie wie, jak ma postępować względem terminu i porządku przesiedlenia, ponieważ nie otrzymał stosownych dyrektyw.

W aktach archiwalnych znajduje się także oddzielne pismo delegata Adamowicza z dnia 12 sierpnia 1951 r., w którym powtarza on przesłane w depeszy problemy wymagające rozwiązania, podkreślając w punkcie 2. życzenie wysiedlanych, którzy pragnęli zabezpieczyć mienie i symbole kultu religijnego. Ważny zapis można odnaleźć także w punkcie 6. pisma, dotyczącym wcześniejszej ewakuacji „samotnych niedołączonych starców do miejsca wg ich życzeń, np. do krewnych lub znajomych”, oraz oczekiwania rolników na akceptację w sprawie wywózki drzewa budulcowego, desek, cegieł, paszy itp.; wskazywano, że dotyczy to przede wszystkim przesiedlanych w obrębie województwa lubelskiego¹³.

Reakcję na wystąpienie delegata z Bełza można odnaleźć w sprawozdaniu z konferencji odbytej w Ministerstwie Pracy i Opieki Społecznej, podpisanym przez

¹³ Ibidem, Pełnomocnik Rządu do spraw Przesiedleń w Warszawie, sygn. 1/247, k. 34.

K. Mamrota, radcę prawnego Urzędu Pełnomocnika Rządu, w dniu 11 grudnia 1951 r. W sprawozdaniu tym znalazła się informacja, że

Departament Pomocy Społecznej zobowiązał się w dniu 12 grudnia br. przesłać instrukcję do Wydziału Pomocy Społecznej Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Rzeszowie, zalecając w sposób szerszy, niż to się dzieje na terenie całego państwa, potraktowanie wdów, starców i innych osób, niezdolnych do pracy, które znalazły się na terenie Ustrzyk Dolnych, a wskutek przesiedlenia utraciły podstawę bytu¹⁴.

Tymczasem już wcześniej KW PZPR w Lublinie w „Sztandarze Ludu” z 7 i 8 lipca 1951 r. zamieścił relację z sesji Gromadzkiej Rady Narodowej w Uhnowie, na której jeden z dygnitarzy partyjnych „wezwał prezydium [Gminnej Rady Narodowej w Uhnowie – A.W.] do otoczenia szczególną opieką w czasie akcji żniwno-omłotowej przede wszystkim gromad podlegających przesiedleniu na inny teren”¹⁵.

Niezależnie od wymienionych prac trwały przygotowania do przesiedlenia ludności. Każdy z mieszkańców przewidzianych do zmiany miejsca zamieszkania musiał sporządzić opis mienia (dokonywano tego najczęściej od 23 do 25 czerwca 1951 r.), na podstawie którego otrzymywał kartę przesiedleńczą z konkretnym numerem. W badanych zbiorach odnotowano numery: 2452/y, 2428/y itp. Liczba wskazywała numer przesiedlanej rodziny, a litera miejscowość, w tym przypadku Zastawie¹⁶.

W przekazywanie 480 km² terenów z powiatów hrubieszowskiego i tomaszowskiego zaangażowanych było kilka ministerstw, w tym m.in. Ministerstwo Rolnictwa i Reform Rolnych (MRiRR), które w piśmie z 21 czerwca 1951 r. skierowanym do inż. Jarosza, Pełnomocnika Rządu do spraw Przesiedleń, zauważyło, że na wymienionym obszarze występują trudności w przeprowadzeniu sianokosów i żniw rzepaku. Powodem takiego stanu rzeczy było niedostateczne zaopatrzenie w kosy, osetki, babki i młotki. Ministerstwo podkreśliło także, że miejscowe sklepy i stołówki gminne, podległe Gminnej Spółdzielni (GS) „Samopomoc Chłopska”, nie są dostatecznie zaopatrzone w produkty i towary. Pełnomocnik Ministra Rolnictwa Stefan Kuhl¹⁷ dodał ponadto, że

gospodarstwa i indywidualni chłopci chcą sprzedać instytucjom państwowym słomę z posiadanych zapasów. W związku z powyższym proszę o wydanie Ministerstwu Handlu Wewnętrznego odpowiednich zaleceń. Równocześnie wnoszę o rozpatrzenie możliwości otwarcia na terenie przekazywanym Delegatury Narodowego Banku Polskiego w celu ułatwienia dokonywania rozliczeń¹⁸.

¹⁴ Ibidem, k. 249.

¹⁵ K. Jaworska, *Na sesji Gminnej Rady Narodowej w Uhnowie*, „Sztandar Ludu” 1951, nr 185, s. 3.

¹⁶ Archiwum Zakładowe Starostwa Powiatowego w Tomaszowie Lubelskim (dalej: AZSPTL), Wydział Geodezji, Kartografii, Kastratu, Ob.s. dokument zatytułowany: Wykaz przesiedleńców z akcji „HT” ubiegających się o ekwiwalent w powiecie tomaszowskim. Nazwa akcji „HT” pochodzi od nazw powiatów, z których wysiedlano część ludności, w tym przypadku chodzi o powiat hrubieszowski i tomaszowski.

¹⁷ Zamiennie z nim jako pełnomocnicy resortu w różnych dokumentach występują także dr Marian Palamarczyk oraz Stanisław Dębiński.

¹⁸ AAN, Pełnomocnik Rządu do spraw Przesiedleń w Warszawie, sygn. 1/3, k. 6.

Dwa dni później (23 czerwca 1951 r.) Ministerstwo Rolnictwa i Reform Rolnych, pisząc do Pełnomocnika Rządu do Spraw Przesiedleń, stwierdziło, że wykonało wiele czynności mających na celu sprawne przeprowadzenie przebiegu prac. Szczególnie jedna z informacji zawartych w piśmie zasługuje na uwagę. W punkcie 4. Ministerstwo podało, że

zostali oddelegowani z poszczególnych Wydziałów Rolnictwa i Leśnictwa Prezydii Wojewódzkich i Powiatowych Rad Narodowych pracownicy w ilości 52 z dniem 20 czerwca dla przeprowadzenia na terenach powiatu hrubieszowskiego i tomaszowskiego opisów mienia przesiedlającej się ludności¹⁹.

PEŁNOMOCNIK RZĄDU DO SPRAW PRZESIEDLENIA
Delegatura w Bełzie

Bełz, dnia 17 sierpnia 1951 r.

L. dz. 7/51 r.

Do Babiasz Karol
 Ob. z użo 1 nr. 77
 zam. w Bełz

ZAWIADOMIENIE

Na podstawie uchwały Prezydium Rządu z dnia 5 czerwca 1951 r. o warunkach przesiedlenia ludności w związku z wymianą odcinków terytorium przygranicznego pomiędzy Rzeczpospolitą Polską a ZSRR – Delegatura Pełnomocnika Rządu do Spraw Przesiedlenia w Bełzie zawiadamia, że wyjazd Obywatela wraz z rodziną i mieniem ruchomym nastąpi w dniu 2 września 1951 r. na nowe miejsce zamieszkania ze stacji kolejowej Bełz do powiatu Olsztyn województwa Olsztyn.

W związku z powyższym Delegatura prosi Obywatela o przygotowanie się do wyjazdu oraz o przekazanie w stanie nienaruszonym pozostawionego według opisu majątku nieruchomego.

Koszta związane z przejazdem i przewiezieniem mienia pokrywa Skarb Państwa.

Delegat Pełnomocnika Rządu do Spraw Przesiedlenia w Bełzie

Il. 3. Zawiadomienie o przesiedleniu mieszkańca wsi Żużel, gmina Bełz. Źródło: Archiwum Państwowe w Zamościu, Zawiadomienie o przesiedleniu, Prezydium Powiatowej Rady Narodowej w Hrubieszowie, Wydział Rolnictwa i Leśnictwa, sygn. 659.

Inne bardzo istotne zagadnienie dotyczyło remontu dróg na przekazywanym terenie. Zwrócono uwagę, że „remont dróg [jest] nie rozpoczęty”, a także że „brak łączności”²⁰. W związku z powyższym Marian Sobieszczański, Pełnomocnik MRiRR,

¹⁹ Ibidem, k. 8. W cytowanym dokumencie jest także mowa o przyspieszeniu wywozu rezerw, pomocy w zbiorach i omłotach, przyspieszeniu wykonania prac wstępnych oraz zaopatrzeniu POM-y i SOM-y w maszyny. Podobnie jak poprzednie dokumenty, i ten podpisał Stefan Kuhl, Pełnomocnik Ministra Rolnictwa.

²⁰ Ibidem, k. 27. Zastanawiający jest fakt, iż pismo przewodnie wraz z protokołem zostało wysłane do zainteresowanych odbiorców dopiero 6 lipca 1951 r. Otrzymali je: inż. Jaroszek, Pełnomocnik Rządu do spraw Przesiedleń, ob. Janczyk, prezes CRS Warszawa, dyrektor Puchalski, okręg CRS Lublin, ob. Siwek, Delegatura do Spraw Przesiedlenia w Bełzie, pow. Hrubieszów, PZWS Hrubieszów i PZWS Tomaszów Lubelski. Dokument podpisał Pełnomocnik Ministra Handlu Wewnętrznego dr Jacek Marecki.

odbył podróż służbową na teren województwa lubelskiego, której celem była ocena przebiegu akcji „N”²¹.

W przedłożonym sprawozdaniu pełnomocnik zapisał, że organizacja prac, pomimo upływu pięciu tygodni od wydania polecenia, dopiero się rozpoczęła, a winą za taki stan rzeczy piszący obarcza kierownika Wydziału Komunikacji Wojewódzkiej Rady Narodowej w Lublinie, który nie był w terenie i nie zna jego potrzeb. Jednocześnie pełnomocnik Sobieszczański potwierdził, że rozpoczęto naprawę drogi Waręż–Bełz (18 km), przy której pracowało trzech dróżników oraz 33 robotników. Remont dokonywany był z wykorzystaniem tłuczonej cegły. Powyższa ekipa dokonała też naprawy przepustu położonego 5 km od Bełza. Na pozostałych drogach, np. Dołhobyczów–Waręż–Sokał, poza – jak to określono – drobnym łataniem dziur nie podjęto zasadniczo prac.

Kontrolujący dodaje, że dopiero 11 lipca, a więc w dniu inspekcji, na drodze gruntowej Zastawie–Bełz–Krystynopol dokonano pierwszych, niezbędnych prac. Ponadto sprawozdanie zawiera informacje, że na odcinku Wilkowo–Bełz jest zatrudnionych dwóch dróżników oraz 13 robotników, a na odcinku Ostrów–Krystynopol pracuje jeden dróżnik i 10 robotników. Ważną informacją zawartą w omawianym dokumencie jest opis „inwestycyjnej budowy”, który brzmi następująco:

Lubycza Królewska–Machnów – praca rozpoczęta przy wykopach – zwieziono klinkier na odcinku około 700 m. Organizacja pracy słaba – konieczność interwencji w P.K.P.G. – ponieważ nie otwarto jeszcze kredytów – grozi zahamowaniem całkowicie pracy²².

Istotne spostrzeżenia dotyczące naprawy dróg zawiera także telegram skierowany do Pełnomocnika Ministra Transportu w Warszawie z 13 lipca 1951 r., w którym autor, podpisujący się jako „M. Andrzejewski Akcja «N» woj. lubelskie pełnomocnik PKS”, napisał:

Sytuacja drogowa – stan dróg jeszcze w dalszym ciągu nie poprawił się. Na drodze Bełz–Waręż pracuje około 40 robotników. Do przewozu tłucznia przydzielono od dnia 12 bm. 2 wywrotki „Pauchaart”. Na drodze Uhnów–Krystynopol również pracuje około 30 robotników. Najgorsze drogi są w Bełzie i okolicy w promieniu 2 km, zapowiadane pługi do dróg rolnych dotychczas jeszcze nie są w pracy²³.

---

²¹ Akcja „N” dotyczyła naprawy dróg, inwestycji budowlanych itp.

²² AAN, Pełnomocnik Rządu do spraw Przesiedleń w Warszawie, sygn. 1/3, k. 41. We wnioskach pełnomocnik napisał m.in.: „Zbadać i wyciągnąć ostre wnioski w stosunku do Kierownika Wydziału Komunikacji Wojewódzkiej Rady Narodowej w Białymstoku za nie wysłanie równacza na tereny hrubieszowskie – i za to, że dopiero po 10 dniach melduje, że oba spychacze «Galion» uszkodzone dawno – a pozostały nie ma obsady”. Jest to istotny zapis, ponieważ pokazuje, że w naprawę dróg znajdujących się na terenie przekazywanym ZSRS były zaangażowane nie tylko władze województwa lubelskiego, ale także – białostockiego, poznańskiego i warszawskiego. Por. ibidem, k. 46.

²³ Ibidem, k. 47. Piszący telegram podkreślił także brak części zamiennych, brak dostatecznej liczby kwater, a w szczególności brak sienników i prześcieradeł. Dodał jednocześnie, że pracujący

Ponadto istotnym problemem było zaopatrzenie placówek handlowych w podstawowe artykuły. Tej sprawie poświęcono konferencję, która odbyła się w Okręgu Centrali Rolniczej Spółdzielni (CRS) w Lublinie. Zauważono wówczas, że są problemy wśród pracowników gospodarstw rolnych. W protokole z narady wyszczególniono następujące:

Pijaństwo w PGR – odmowa pracy po godz. 16-tej. Szkodnictwo wśród pracowników PGR. Chrzan [najprawdopodobniej chodzi o nazwisko kierowcy-operatora – A.W.] wjechał „Stalinem” na piec z ziemniakami.

Bardzo istotne zastrzeżenia zawarte są w podpunkcie „c” cytowanego dokumentu:

Brak podstawowych artykułów żywnościowych i gospodarczych: chleba, tłuszczów, piwa, wody sodowej, cukierków, worków, gwoździ, wiader, desek, kos, babek, oselek, młotków, tlenu do spawania przy remoncie maszyn, paliwa, benzyny, solanki, oleju. Brak odzieży, obuwia – kupno musi być ludziom umożliwione przed przesiedleniem. Prócz 16.000 [osób – A.W.] musimy zaopatrzyć napływowych. Gospoda ludowa – stan opłakany – problem wyżywienia ludności [...]. Jest tylko wódka²⁴.

W związku z odbytą konferencją 15 lipca 1951 r. miała miejsce odprawa z pracownikami handlu, na której pełnomocnicy Powiatowego Związku Gminnych Spółdzielni (PZGS) i GS omawiali dotychczasową działalność:

Bełz. Zdolności produkcyjne piekarni wynoszą 1800 kg chleba na 3 zmiany, lecz brak jest fachowców – piekarzy. Braki chleba, cukru, mięsa, octu w spółdzielniach Waręż i Krystynopol są z powodu zabierania dużej ilości artykułów przez PHR [Przedsiębiorstwo Handlu Rolniczego – A.W.] z ogólnej puli towarowej²⁵.

Również 15 lipca 1951 r. w biurze delegata Pełnomocnika Rządu do spraw Przesiedlenia w Bełzie miała miejsce odprawa pełnomocników ministerstw, w której uczestniczyli: zastępcy delegata – Ostrowski i Aleksiejuk, z Ministerstwa Rolnictwa – dr Palamarczyk, z Ministerstwa PGR – Mordasiewicz, Pęczniewski i Pietraszewski, z Ministerstwa Zdrowia – Brzozowski i Remarczyk, z Ministerstwa Handlu Wewnętrznego i CRS – Siwak, z Ministerstwa Kolei – Kiliszek, oraz z Ministerstwa

---

w terenie kierowcy skarżą się na wyżywienie w stołówkach i brak w dalszym ciągu możliwości zakupu dodatkowych artykułów pierwszej potrzeby.

²⁴ Ibidem, k. 26.

²⁵ Ibidem, k. 29-30. W 20-punktowym zapisie przyjęte zostały działania naprawcze, np. zezwolenie na zatrudnianie w godzinach nadliczbowych, pozostawienie wozu osobowego okręgu CRS w Lublinie do dyspozycji pełnomocnika w Bełzie, zezwolenie na naruszenie rezerwy cukru PZWS Hrubieszów według potrzeb, które miały być uzupełnione przez naczelnika Wydziału Handlu z dodatkowego przydziału. Najważniejsza decyzja dotyczyła zezwoleń udzielonych pełnomocnikom na „rozluźniające interpretacje wszelkich zarządzeń, przepisów, dostosowując je do obecnych potrzeb terenu”.

Transportu i CRS – Moryciński²⁶. Była ona poświęcona sprawom organizacji skupu, transportu, zaopatrzenia, ochrony zdrowia, spraw socjalnych itp.

Cennym dokumentem ilustrującym problemy związane z akcją wymiany odcinków przygranicznych między Polską a ZSRS jest sprawozdanie Ministerstwa Oświaty z 26 maja 1951 r., które powołało trzyosobową komisję do spraw ewakuacji szkół przy Wydziale Oświaty w Lublinie i poleciło, by analogiczne komisje pracowały także w powiatach hrubieszowskim i tomaszowskim. Dokument podaje, że nauczyciele ewakuują się do rejonu Ustrzyk wraz z ludnością. Podano też punkty, do których miał być kierowany sprzęt szkolny. Były to: a) Olszanka, stacja kolejowa Lesko; b) Łukawica, stacja kolejowa Lesko-Łukawica; c) Pisarowce, stacja kolejowa Nowosielce. Ponadto – w uzgodnieniu z Wydziałem Oświaty w Rzeszowie – zapewniono siedem budynków na zmagazynowanie przewożonego sprzętu szkolnego. Do dnia 23 lipca 1951 r. wysłano do Olszanicy i Łukawicy pięć wagonów sprzętu (ławki, stoły, szafy, pomoce naukowe). Natomiast wyposażenie z dwóch szkół leżących tuż za nową granicą przetransportowano do obsługiwanych przedtem przez te szkoły pobliskich miejscowości po stronie polskiej (Kostrzyn i Machnówka), gdzie zaplanowano uruchomienie nowych punktów szkolnych²⁷.

Nieustępliwość ZSRS co do przebiegu nowo projektowanej granicy państwowej (a przecież miała to być dobrowolna wymiana na zasadzie wzajemności) powodowała, że w sprawę zaangażowane były także władze województwa lubelskiego, również układne i zgadzające się na wszystkie warunki, jakie stwarzała nowa sytuacja. Dla zobrazowania sprawy cytuję pismo Wojewódzkiej Rady Narodowej w Lublinie Wydziału Rolnictwa i Leśnictwa skierowane do Ministerstwa Rolnictwa Departamentu Urzędów Rolnych:

Przedkładając szkic gruntów przyległych do nowo zaprojektowanej granicy wymiany gruntów z ZSRR w powiecie hrubieszowskim i tomaszowskim, Wydział Rolnictwa i Leśnictwa Prezydium WRN w Lublinie donosi, iż przy nowych regulacjach gromad przeciętych pasem granicznym [*sic!*] zajdzie konieczność czerpania brakujących hektarów dla indywidualnych gospodarstw z istniejących przy granicy PGR, na przykład Uśmierz, Przewodów, Krzewice, Magdalenka. Okręg PGR w Lublinie nie ma w tej sprawie zastrzeżeń. Wydział Rolnictwa i Leśnictwa w Lublinie prosi o porozumienie się w tej sprawie z Ministerstwem PGR. Poza ustaleniem szerokości pasa granicznego i konieczności czerpania zapasu ziemi z PGR, Wydział Rolnictwa i Leśnictwa w Lublinie nie widzi szczególnych trudności przy przeprowadzaniu ponownej regulacji tych, przeciętych granicą, gromad²⁸.

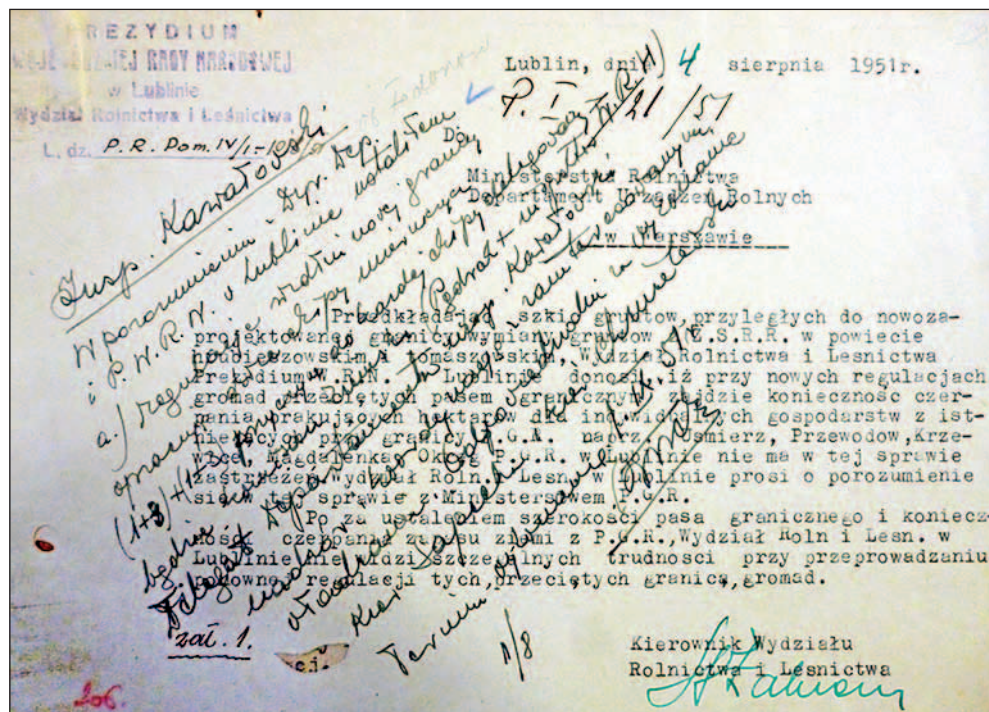
O występujących brakach, świadczących, że akcja przygotowywania terenów do przekazania ZSRS, w tym pomocy rolnikom w zebraniu zbóż i innych płodów

²⁶ Ibidem, k. 33.

²⁷ Ibidem, k. 55, 56. Dokument sporządzono 25 lipca 1951 r., a podpisał go pełnomocnik Ministra Oświaty do spraw Wymiany Odcinków Przygranicznych między Polską a ZSRS – J. Barbag.

²⁸ AAN, Pełnomocnik Rządu do spraw Przesiedleń w Warszawie, sygn. 1/16, k. 22.

rolnych, szwankowała, informuje Krótki raport sytuacyjny o rolnictwie dla Pełnomocnika Rządu. Zważywszy na wagę dokumentu, niezależnie od jego zacytowania, w niniejszym artykule przedstawiono również jego fotokopię (zob. il. 4).

Il. 4. Pismo Wojewódzkiej Rady Narodowej w Lublinie do Ministerstwa Rolnictwa w sprawie organizacji pasa granicznego. Źródło: AAN, Pełnomocnik Rządu do spraw Przesiedleń w Warszawie, sygn. 1/16, k. 22. Zwraca uwagę fakt, że na tego typu dokumentach z zasady nie podawano imienia i nazwiska twórcy dokumentu.

Pismo, wysłane z Bełża, datowane jest na 2 lipca 1951 r. W części dotyczącej przygotowania do kampanii zniwno-omłotowej zbóż ozimych i jarych zapisano m.in.:

Na szereg naszych zamówień, monitów i telegramów do ob. ministra, dyr. Kuhla i do Pełnomocnika Rządu w Bełżu, nie przyszło sygnalizowanych dotychczas 65 zniwiarów konnych, 41 agregatów młocarnianych z prasami oraz oddzielnych 20 pras. Z dotychczas zamówionych 50 sztuk sнопowiązałek nadeszło tylko 11. Nie przybyła obsługa agronomiczna, nie zostało zrealizowanych 20 rowerów dla POM-ów, które leżą w Lublinie, nie przysłano 8-iu samochodów ciężarowych dla obsługi POM-ów i spółdzielni produkcyjnych. Dla Delegatury Ministerstwa Rolnictwa, mimo 5-krotnych telegramów i ustnych informacji, nie przysłano 2 samochodów osobowych Casa, co uniemożliwia kontrolę terenów, ustalenia potrzeb, łączności, przez co osłabia się praca organizacyjna. Dotychczas tylko CZTOR przysłało 10 mechaników do dyspozycji POM

Leszczków i Zawisza oraz 6 specjalistów na SOM-y. Poza tą pomocą teren nie uzyskał żadnej – oprócz obiecanek różnych przedstawicieli z Warszawy²⁹.

Jak wynika z tego zapisu, przygotowania do przesiedlenia ludności trwały równoległe z pracami Podkomisji do Delimitacji Granicy Państwowej. Przykładowo w Bełzie działał Pełnomocnik Ministra Rolnictwa, który przedkładał informacje Pełnomocnikowi Rządu RP. Zajmował się także rozstrzyganiem wszelkiego rodzaju skarg, w tym adresowanych do mediów. Jedną z nich dotarła do redakcji „Chłopskiej Drogi”, a jej nadawcą był Jan Wojtowicz z gromady Chorobrów. Chodziło o to, że w jego gospodarstwie spóźniano się z pomocą w organizacji żniw rzepaku. W odpowiedzi na skargę dr Marian Palamarczyk, Pełnomocnik Ministra Rolnictwa, napisał m.in.:

kampania żniwna na terenie „HT”, a tym samym i w gromadzie Chorobrów, rozpoczęła się dnia 23 VIII br. Okres przygotowawczy do kampanii, a przede wszystkim zbiór rzepaku ozimego, kiedy jeszcze nie nadeszły wszystkie zaplanowane maszyny, był we wszystkich gromadach okresem nerwowości, stąd powstała i skarga Jana Wojtowicza z dnia 14 VII br. Stwierdzam, że w gromadzie Chorobrów pracowały 2 żniwiarki i 5 snopowiązałek. Żniwa zostały zakończone na 9 dni przed terminem. Omłoty w tej gromadzie zostały najsprawniej przeprowadzone i ta gromada jedna z pierwszych zakończyła omłoty też przed terminem. Otrzymano z omłotów 125 ton ziarna. Ponadto ta gromada posiada sprasowane siano i słomę³⁰.

Zwracano także uwagę, że brakuje formularzy opisowych z Wojewódzkiej Rady Narodowej w Lublinie dla opisu mienia nieruchomego w Państwowych Ośrodkach Maszynowych, Spółdzielczych Ośrodkach Maszynowych i spółdzielniach produkcyjnych II i III typu oraz lecznicach weterynaryjnych, co może spowodować, że opisy będą opóźnione o kilka dni.

Tymczasem 23 czerwca 1951 r. rozpoczęła prace I Mieszana Polsko-Radziecka Podkomisja do Delimitacji³¹ Granicy Państwowej. Stronę sowiecką reprezentowali: płk S.D. Mironow – przewodniczący, mjr G.A. Starczenko i kpt. J.E. Chitrow

---

²⁹ AAN, Pełnomocnik Rządu do spraw Przesiedleń w Warszawie, sygn. 1/3, k. 16, 17. Dokument podpisał Pełnomocnik Ministra Rolnictwa, Dębski, który, zwracając się do pełnomocnika rządu, prosił o interwencję u Ministra Rolnictwa, „aby poszczególne resorty rolnictwa i centralne zarządy zgodnie z zarządzeniem Ministra z dnia 11 VI umożliwiły należytą pracę aparatu Pełnomocnika Ministra Rolnictwa”.

³⁰ Ibidem, Pełnomocnik Rządu do spraw Przesiedleń w Warszawie, sygn. 1/241, k. 59. Pełnomocnikiem Ministerstwa Rolnictwa w Bełzie był dr Marian Palamarczyk. Oprócz cytowanej odpowiedzi do Centrali, odpisano także do redakcji „Chłopskiej Drogi”, pisząc, że „Ob. Wojtowicz nie zamieszkiwał i nie zamieszkuje na terenie gromady i gminy Chorobrów, nie jest tam znany i jest niewątpliwie osobą fikcyjną”. Por. ibidem, k. 66.

³¹ W protokole nr 1 z posiedzenia Mieszanej Polsko-Radzieckiej Komisji do Delimitacji Granicy z 7 czerwca 1951 r., odbytego w Moskwie, ustalono, że termin „demarkacja” w języku rosyjskim odpowiada terminowi „delimitacja” w języku polskim. Por. AMSZ, z. 1, w. 33, Protokoły posiedzeń Mieszanej Polsko-Radzieckiej Komisji do Delimitacji Granicy 1951 r., k. 3.

– członkowie. Skład delegacji polskiej wyglądał następująco: mjr M.W. Bułaty – przewodniczący, kpt. Cz.W. Głazek i kpt. B.M. Boczoń – członkowie, oraz ppor. W.W. Popiel – sekretarz. Do pierwszego spotkania podkomisji doszło przy znaku granicznym nr 446. Ustalono wtedy, że prace delimitacyjne rozpoczęte zostaną od znaku granicznego nr 351³².

Również 23 czerwca odbyło się pierwsze posiedzenie II podkomisji (odcinek północny). Spotkanie miało miejsce na moście w Krystynopolu przechodzącym przez rzekę Sołokiję.

Ze strony polskiej obecni byli: J. Bambrowicz, zastępca przewodniczącego Delegacji Polskiej w Międzynarodowej Komisji, ppłk S. Burzyński, główny ekspert, ppłk A. Kita, przewodniczący Delegacji Polskiej w II podkomisji, mjr Woda i mjr Topolski, członkowie II podkomisji. Stronę sowiecką reprezentowali: płk A. Chynkow, członek Delegacji Radzieckiej w Międzynarodowej Komisji, płk J. Eczeistow, przewodniczący Delegacji Radzieckiej w II podkomisji, mjr L. Kwiliński i mjr J. Molik, członkowie II podkomisji. Na spotkaniu ustalono, że rozpoczęcie prac polowych nastąpi 25 czerwca, poczynając od słupa 701. Zatwierdzono też plan działań, który przedstawiał się następująco:

- 1) Wytyczenie granicy (wiecowanie) ma nastąpić w dniach 25 VI-28 VI i 2 VII-6 VII; 2) Przesieki – 26 VI-21 VII; 3) Prace geodezyjne – 25 VI-12 VII; 4) Stawianie słupów – 29 VI-21 VII; 5) Prace topograficzne – 29 VI-29 VII; 6) Malowanie słupów – 5 VII-24 VII.

Zapisano też, że

na nowo wytyczonej granicy Strona Polska stawia trzy monolity. Strona polska zakomunikowała, że jest już gotowych 350 słupów³³, które mogą być dowieszone do punktu przecięcia kolei przez linię granicy przed Uhnówem, do stacji Uhnów oraz do Bełza. Strona radziecka zgodziła się z powyższym terminarzem i planem prac³⁴.

W notatce z 5 lipca 1951 r., dotyczącej prac II podkomisji, zapisano, że „na odcinku Bełz–Oseredów (znaki graniczne Nr 701-757) granicę wytyczono, ustawiono znaki graniczne, wykonano współrzędne geodezyjne”. Zapisano też, że „drobne odchylenia koło Poddebca i Łużek – zatwierdzono”³⁵. Z notatki z 6 lipca 1951 r. wynika, że pomimo „dobrowolności” wymiany odcinków granicznych dochodziło do różne-

---

³² AMSZ, Polska Komisja Delimitacyjna (dalej: PKD), Granica Polska – Związek Radziecki 1945-1951, z. 1, w. 8, t. 70, k. 1. Spotkanie trwało tylko 20 minut.

³³ Deklaracja strony polskiej była przedwczesna, ponieważ z pisma Ministerstwa Spraw Zagranicznych Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 23 czerwca 1951 r. wynika, że dotychczas, ze względu na brak materiału, wykonano tylko 100 słupów granicznych w tartaku Zawadówka. Pozostałych 250 słupów wykonanych miało być do 26 czerwca w Radomiu i przesłanych na adres jednostki WOP w Bełzie do dnia 26 czerwca. Por. Ibidem, z. 1, w. 8, t. 76, k. 10. O brakujących słupach jest także mowa w piśmie opatrzonym gryfem „tajne” z dnia 14 lipca 1951 r.

³⁴ Ibidem, z. 1, w. 8, t. 75, k. 18, 19.

³⁵ Ibidem, k. 12. Notatka pochodzi z 13 lipca 1951 r.

go rodzaju napięć przy wytyczaniu nowej granicy. Podpułkownikowi Kita, reprezentujący RP w II podkomisji, referując przebieg prac Delegacji Polskiej w Międzynarodowej Komisji, powiedział m.in.:

wspólnie z delegacją radziecką próbowano rozwiązać zagadnienie wytyczenia linii granicy w okolicach Piaseczna tak, aby Piaseczno pozostało po stronie radzieckiej. [...] W wypadku, gdy linia granicy zostanie wytyczona tak, że wszystkie domki Piaseczna pozostaną po stronie radzieckiej, nastąpi załamanie granicy – w wypadku zaś, gdy linia granicy przebiegnie po linii zielonej, wówczas przetnie ona Zarębę. [...] Dalej ppłk Kita komunikuje zebrany [Delegacji Polskiej w Międzynarodowej Komisji – A.W.], że eksperci z ZSRR wypowiedzieli się za odsunięciem linii granicy bardziej na zachód od Uhrynowa (około 800 metrów), co spowoduje oddalenie jej od zabudowań. Na odcinku Przemysław–Wyżłów podpułkownik proponuje, aby linię granicy między wsiami Oseredów–Przemysław zbliżyć na wschód ok. 200 metrów ze względu na ochronę granicy. [...] W m. Wyżłów linię granicy granicy należałoby odsunąć na południe od Wyżłowa, tak, aby przebiegała ona skrajem lasu³⁶.

10 sierpnia w Bełzie³⁷ sporządzony został Akt sprawozdania prac polowych związanych z delimitacją granicy państwowej między Rzeczpospolitą Polską a Związkiem SRR na odcinku II-giej mieszanej polsko-radzieckiej podkomisji. W dokumencie w punkcie 1. zapisano m.in.:

II Mieszana Polsko-Radziecka Podkomisja delimitowała odcinek granicy państwowej o długości 53,9 km³⁸. Linia granicy państwowej została oznaczona w terenie [...] z nieznacznymi odchyleniami, [...] w okolicach miejscowości: Poddębice, Łuzek, Przemysłów, Wyżłów, kolonia Zaręka³⁹.

W punkcie 2. znalazła się informacja, że na wymienionym odcinku granicznym postawionych zostało 158 lądowych znaków granicznych i jeden znak przejściowy⁴⁰. Istotne informacje znajdują się także w punkcie 7., w którym zauważono, że są rozbieżności między tekstem protokołów znaków granicznych i mapą w protokołach nr 701, 713, 746, 751, 762, 813 (wszystkie ze znakami „B”). Podpunkt „b” wymienionego punktu podaje też, że na arkuszach mapy linii granicy państwowej stwierdzono niedokładności w „przedstawieniu przedmiotów na miejscu np. arkusz nr 1-B przy znaku granicznym Nr 701-B, a także nie uzgodniono wysokości z rzeźbą terenu na arkuszu Nr 5-B (znaki graniczne Nr 813-B, 814-B, 815-B,

³⁶ Ibidem, k. 14. W notatce zapisano, że należy nanieść na mapę nową linię graniczną z uwzględnieniem propozycji ppłk. Kity.

³⁷ APLOCh, Starostwo Powiatowe w Hrubieszowie, sygn. 51, k. 1. W 1949 r. starosta powiatowy w Hrubieszowie w piśmie do Urzędu Wojewódzkiego w Lublinie napisał, że do października 1939 r. Bełz był miastem. Ustrój miejski został zniesiony przez okupanta niemieckiego.

³⁸ W innym z dokumentów mówi się, że długość nowej zdemilitaryzowanej granicy wynosiła 54,3 km. Por. AMSZ, z. 1, w. 9, t. 84, k. 8.

³⁹ AMSZ, PDK, z. 1, w. 8, t. 76, k. 4.

⁴⁰ Łącznie po stronie polskiej ustawiono 159 znaków granicznych.

1

PROTOKÓŁ Nr.1

-----

posiedzenia I-szej Mieszanej Polsko-Radzieckiej Podkomisji
do delimitacji granicy państwowej.

23 czerwca 1951r.

W rejonie znaku granicznego
Nr. 446

Posiedzenie rozpoczęło o godz. 12 min.00.
i zakończono o godz. 12 min.20 czasu moskie-
wskiego.

Obecni byli przedstawiciele I-szej Mieszanej Podkomisji do delimitacji
granicy.

Delegacja Radziecka w składzie :

Przewodniczący Delegacji - gw. pułkownik S.D. Mironow
Członkowie Delegacji - major G. A. Starczenko
- kapitan J. E. Chitrow.

Delegacja Polska w składzie :

Przewodniczący Delegacji - major M. W. Bułaty
Członkowie Delegacji - kapitan CzłWW. Głazek
- kapitan B.M. Bochonow
Sekretarz Delegacji - podporucznik W.W. Popiel.

Przewodził Przewodniczący Delegacji Radzieckiej
I-szej Mieszanej Podkomisji - gw. pułkownik S.D. Mironow.

Delegacja Radziecka zaproponowała następujący porządek
dzienny :

- 1/ Rozpoczęcie prac przy delimitacji granicy państwowej
przyjmowanym przez Rzeczpospolitą Polską od Związku
S.R.R. według umowy między Rzeczpospolitą Polską
i Związkiem S.R.R. z dnia 15 lutego 1951r.

Przy omówieniu punktu I-szego porządku dziennego, ustalono rozpo-
cząć pracę przy delimitacji granicy w dniu 25 czerwca 1951r. na odcin-
ku południowym, od znaku granicznego Nr. 351

Pierwsze spotkanie Delegacji I Mieszanej Podkomisji ustalono na
dzień 25 czerwca 1951r. o godz. 10 min.00 czasu moskiewskiego, przy
znaku granicznym Nr. 352.

Przewodniczący Delegacji Polskiej   Przewodniczący Delegacji Radzieckiej

.....
/major M.W. Bułaty/.....

.....
/gw. pułkownik S.D. Mironow/.....

Sekretarz Delegacji Polskiej

Sekretarz Delegacji Radzieckiej

.....
/podporucznik W.W. Popiel/.....

.....
/L.S. Lobanow/.....

816-B)⁴¹. Istotna uwaga odnotowana jest również w podpunkcie „c”: „Nie ukończono sporządzania protokolarnego opisu przebiegu linii granicy państwowej dla 83 znaków granicznych”; a w podpunkcie „d” zauważono, że „dukt wzdłuż linii granicy państwowej od znaku granicznego Nr 800-B do znaku granicznego Nr 806-B nie posiada 10-metrowej szerokości”⁴². Ostatni punkt dokumentu zawiera klauzulę, że wymienione wyżej braki winny być poprawione i wykonane do dnia 15 sierpnia 1951 r.⁴³ Z innej dokumentacji wynika, że powyższy termin został dotrzymany⁴⁴. Warto przy okazji dodać, że wspomniany dukt graniczny znajdował się w lesie. W aktach Ministerstwa Spraw Zagranicznych przechowywana jest informacja sporządzona 31 lipca 1951 r. przez Nadleśnictwo Państwowe w Uhnowie, z której wynika, że „z wyciętego pasa granicznego na terenie Leśnictwa Uhnów i Korczmin tut. Nadleśnictwa wyrobiono ogółem użytku tartacznego dębowego masy 82,98 m³ oraz sosnowego masy 68,95 m³. Razem 151,93 m³”⁴⁵.

Z uwagi na dużą ilość prac związanych z delimitacją granicy oprócz członków podkomisji, wojska i pracowników cywilnych brali w niej także udział junacy „SP”⁴⁶. W jednym ze sprawozdań Pełnomocnika dla Przekazania majątku na Polskim Odcinku Wymienianych Terytoriów, z dnia 12 września 1951 r., można przeczytać:

W związku z wypadkami zrywania płotów, drzwi, desek, łamania drzew owocowych itp. przez junaków „SP” doprowadzono do konfrontacji z kierownictwem „SP” i Delegaturą Rolnictwa, na której zażądano niezwłocznego położenia kresu temu zjawisku. Równocześnie drogą bezpośredniej interwencji w terenie zahamowano rażące wybryki SP-owców, rekrutujących się w swej masie z rodzin kułackich, volksdeutschów, prywatnej inicjatywy⁴⁷.

Nie był to jedyny problem pełnomocnika. W jednym z pism skierowanych we wrześniu 1951 r. do Dowództwa Korpusu Bezpieczeństwa Wewnętrznego (KBW), zabezpieczającego mienie pozostawione na odchodzącym terenie w Warężu, stwierdzono:

---

⁴¹ Ibidem, k. 5.

⁴² Ibidem, k. 6.

⁴³ Ibidem.

⁴⁴ AMSZ, PDK, z. 1, w. 8, t. 72, k. 44.

⁴⁵ Ibidem, z. 1, w. 8, t. 76, k. 20. Dokument podpisał nadleśniczy – podpis nieczytelny.

⁴⁶ W tym przypadku – Służba Polsce – polska organizacja paramilitarna utworzona 25 lutego 1948 r., kontrolowana przez PPR.

⁴⁷ AAN, Generalny Pełnomocnik Rządu RP ds. Repatriacji, HT, sygn. 1, k. 2, 3. W związku z zaistniałą sytuacją wysłany został telegram do tow. Barszczewskiego z Urzędu Pełnomocnika Rządu w Warszawie; proponuje się w nim m.in.: „Dotychczas W.S.P., które znajduje się na terenie nie ma oficerów politycznych. Proszę o waszą interwencję w Komendzie Głównej S.P.O. [i] przysłanie oficerów politycznych”. Dodano przy tym, że sianokosy w większości są na ukończeniu (26 czerwca), lecz brakuje pras do siana dla indywidualnych chłopów. Wywołuje to wśród nich niezadowolenie. Telegram został wysłany przez M. Adamowicza, Pełnomocnika Rządu do Spraw Przesiedleń. Por. także: ibidem, k. 21-24.

Nadeszły do nas wiadomości, że jednostki wasze stacjonujące w terenie, mimo że nie pomagają w zabezpieczeniu lasów przed dewastacją, to jeszcze sami dokonują wyrębu, bez uzgodnienia z władzami leśnymi i Komisją Mieszaną. [...] W załączeniu przesyłamy odpis meldunku⁴⁸.

W odpowiedzi dowódca jednostki napisał:

Odnosnie waszego pisma [...] powiadamiam was, że jednostki stacjonujące na terenie podlegającym przesiedleniu nie dewastują żadnego lasu ani nie dokonują jego wyrębu, gdyż w opał są zaopatrzone w dostatecznej ilości. Jak mi wiadomo, odcinek na drodze Uhrynów–Hołubie dewastuje jednostka Wojsk Ochrony Pogranicza (WOP), a nie KBW, jak pisaliście, gdyż na tym odcinku budują oni urządzenia nadgraniczne⁴⁹.

10 września 1951 r. sytuacja na przeznaczonym do przekazania terytorium w ramach akcji „HT” (nazwa pochodzi od pierwszych liter nazw powiatów hrubieszowskiego i tomaszowskiego) była bardzo niekorzystna. Informował o tym Pełnomocnik sła Przekazania Majątku na Polskim Odcinku Wymienianych Terytoriów w piśmie skierowanym do Sztabu Wojskowego w Warężu:

Zgodnie z umową [...] mienie nieruchome do momentu przekazania znajduje się pod ochroną państwa przekazującego. Ostatni okres obfituje prawie codziennie w pożary, niszczące mienie nieruchome i powtarzające się rozbiórki całych zabudowań lub pojedynczych ścian w opisanych już budynkach. [...] Na terenie gminy Krystynopol miało miejsce zapalenie na wszystkich prawie pastwiskach przez pastuchów ognisk, które – zostawione w dobrej, czy złej wierze – mogły się stać przyczyną dalszej serii pożarów⁵⁰.

Były też samowolne demontaże urządzeń mechanicznych. Przykładowo Jednostka Wojskowa w Chorobrowie – PGR, otrzymała od Komisji Radziecko-Polskiej prośbę, by grupa pracowników PGR mogła zamontować zabrane mienie – z kuźni i warsztatu mechanicznego⁵¹. Samowolę uprawiały też niektóre jednostki wojskowe ZSRS, o czym meldował m.in. dowódca Jednostki Wojskowej 1702 w Warężu. Pismo datowane na 20 października 1951 r. informuje, że

w ostatnich dniach szereg Jednostek Wojsk Ochrony Pogranicza Związku Radzieckiego zajęło kilkanaście budynków w różnych punktach terenu podlegającego przesiedleniu po przesiedlonej ludności. Jednostki te nie miały żadnego dokumentu, który by upoważniał je do zajęcia budynków po przesiedlonej ludności⁵².

W wyniku przeprowadzonych prac delimitacyjnych wytyczona granica na odcinku terytorium odstępowanego przez Rzeczpospolitą Polską Związkowi Socjalistycznych Republik Sowieckich przebiegała następująco: początkowym punktem

⁴⁸ Ibidem, k. 12. Meldunek złożyło Nadleśnictwo Państwowe w Dołhobyczowie.

⁴⁹ Ibidem, k. 14.

⁵⁰ Ibidem, k. 18.

⁵¹ Ibidem, k. 26.

⁵² Ibidem, k. 28.

linii granicy państwowej na odcinku terytorium odstępowanego przez Rzeczypospolitą Polską ZSRS w drodze zamiany był punkt położony na polsko-sowieckiej granicy państwowej, w przybliżeniu 2,2 km na południowy wschód od kościoła miejscowości Wierzbica i w przybliżeniu 5,9 km na północny wschód od kościoła miejscowości Kornie. Od tego miejsca linia granicy przebiega w kierunku północno-wschodnim, zostawiając po stronie ZSRS linię kolejową Rawa Ruska–Krystynopol, a po stronie Polski miejscowość Wierzbica, i dochodzi do punktu położonego w przybliżeniu 2,2 km na zachód od stacji kolejowej Uhnów i w przybliżeniu 4 km na północny wschód od kościoła miejscowości Wierzbica. Dalej linia granicy przebiega w kierunku wschodnim, pozostawiając po stronie ZSRS linię kolejową Rawa Ruska–Krystynopol i miejscowości Uhnów, Korczów, Tuszków, a po stronie Polski – Tarnoszyn, Korczmin, Oserdów, i dochodzi do punktu położonego na drodze gruntowej Bełż–Oserdów, w przybliżeniu 3,3 km na północny zachód od stacji Bełż. Następnie linia granicy skręca na północny wschód i przebiega dalej w tym kierunku, pozostawiając po stronie ZSRS miejscowości Przemysłów, Wierzbierz, Rusin, Waręż, Uhrynów, Piaseczno, a po stronie Polski – Oserdów, Dłużniów, Hulcze, Oszczów, i łączy się z polsko-sowiecką granicą państwową na rzece Bug w punkcie położonym w przybliżeniu 6,2 km na południowy wschód od kościoła miejscowości Kryłów i w przybliżeniu 4,9 km na zachód od kościoła miejscowości Litowisz⁵³.

3 listopada 1951 r. Prezydium Rady Ministrów podjęło uchwałę nr 764 Prezydium Rządu w sprawie ustalenia składu Delegacji Polskiej w Mieszanej Komisji Polsko-Radzieckiej do Delimitacji Granicy Państwowej między Polską a Związkiem Radzieckim. W podjętej uchwale rządu zapisano:

Prezydium Rządu uchwała: W celu wykonania wszelkich czynności związanych z delimitacją granicy państwowej oraz podpisania odpowiednich dokumentów w wykonaniu umowy o zmianie odcinków terytoriów państwowych, podpisanej w Moskwie dnia 15 lutego 1951 r., ustala się następujący skład Delegacji Polskiej w Mieszanej Komisji Polski i Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich do Delimitacji Granicy Państwowej między Rzeczpospolitą Polską a Związkiem Socjalistycznych Republik Radzieckich: przewodniczący – Aleksander Żaruk-Michalski, zastępca przewodniczącego – Janusz Bambrowicz, członek – Piotr Jagucki⁵⁴.

Zwraca uwagę fakt, iż do 3 listopada nie przekazano jeszcze wymienianych terytoriów, chociaż już od 31 października 1951 r. sporządzane były protokoły zdawczo-odbiorcze zarówno nieruchomości państwowych i spółdzielczych, jak i prywatnych. Przykładowo w Uhnowie (powiat tomaszowski) przekazano protokolarnie m.in.: młyn murowany, piętrowy, kryty blachą ocynkowaną, wybudowany w 1900 r. wraz z dwoma przybudówkami oraz wszelkimi urządzeniami i sprzętem przeciwpożaro-

⁵³ AMSZ, PDK, z. 1, t. 325, k. 78. Jest to Załącznik do art. 2 Umowy pomiędzy Rzeczpospolitą Polską a Związkiem Socjalistycznych Republik Radzieckich z dnia 15 lutego 1951 r.

⁵⁴ Ibidem, z. 1, w. 8, t. 72, k. 1. W imieniu Prezydium Rządu uchwałę podpisał Józef Cyrankiewicz, prezes Rady Ministrów.

wym; tartak z lokomobilą i innym wyposażeniem z 1890 r.; dom strażacki murowany, kryty blachą, z 1900 r.; dom ludowy również z 1900 r. wraz z przybudówką z 1948 r.; masarnię należącą do Gminnej Spółdzielni „SCh” z 1912 r.; cztery sklepy murowane, kryte dachówką, z lat 1910-1936; budynek poczty z 1934 r.; bibliotekę – budynek murowany, kryty blachą cynkową, z 1912 r.; przedszkole o sześciu izbach – budynek murowany, kryty blachą cynkową z 1902 r.; gospodę ludową z 1922 r.; magazyn rozdzielczy GS z 1932 r.; kiosk, magazyn GS „Synagoga” z 1925 r.; drugi magazyn GS „Synagoga” z 1760 r.; budynek biurowy GS „SCh” z 1932 r.; budynek gminnej kasy spółdzielczej z 1936 r.; dom Nadleśnictwa Państwowego Uhnów (ul. 3 Maja), murowany, kryty blachą, o dziewięciu pokojach i dwóch kuchniach z 1900 r.; łaźnię, piekarnię z 1895 r.; były sąd grodzki o 16 pomieszczeniach, z podłogami i piecami kaflowymi, wraz z budynkiem byłego więzienia z 1895 r.; rzeźnię z 1922 r.; kościół murowany, kryty blachą cynkową, z 1600 r.; cerkiew z 1700 r.; szkołę murowaną o 16 izbach, z podłogami oraz piecami, z 1880 r. Dokumentacja wymienia też 296 imiennych opisów pozostawionego przez mieszkańców mienia⁵⁵. W Krystynopolu, dziś Czerwonograd, oprócz 443 obiektów gospodarstw domowych przekazano m.in.: dom administracyjny z 1900 r.; magazyn dla paliwa postawiony w 1932 r.; budynek poczty wybudowany w 1900 r.; szkołę, murowaną, na fundamentach, otynkowaną, parter – 12 izb, pierwsze piętro – 15 izb, wymiary: 55x11x9 m, kubatura: 5445 m³; gospodę, sklep i biuro z 1927 r.; aptekę wybudowaną w 1912 r.; piekarnię i budynek administracyjny z 1931 r.; budynek byłej szkoły z 1870 r.; kinoteatr oddany do użytku w 1925 r.; budynek Prezydium Gminnej Rady Narodowej, którego budowę ukończono w 1920 r.; kaplicę z 1730 r.; dom administracyjny przy kościele oraz spichlerz przy kościele z 1715 r.; studnię na siedem betonów z 1932 r.; kościół murowany z cegły, na fundamentach, kryty blachą, podłoga cementowa, wymiary: 34 x 21 x 8 m, kubatura: 5712 m³, zbudowany w 1715 r.; cerkiew murowaną z cegły, na fundamentach, krytą blachą, wymiary: 32 x 13 x 12 m, kubatura: 4992 m³, z 1654 r. oraz kiosk, obiekt postawiony w 1950 r.⁵⁶ W gminie Dołhobyczów (powiat hrubieszowski) opisem objęto następujące miejscowości: Piaseczno kolonia, Piaseczno wieś, Nuśmice, Pawłowice, Uhrynów, w których sporządzone zostały protokoły zdawczo-odbiorcze dla 645 obiektów, w tym: 185 domów, 127 obór, 105 stodół, 2 spichlerzy, 13 przybudówek, 25 szop, 87 studni i 2 kuźni (w Uhrynowie i Piasecznie kolonii)⁵⁷; w gminie Uhnów (powiat tomaszowski): Uhnów, Poddębice, Zastawie, Łapajówka, sporządzono dokumentację zdawczo-odbiorczą dla 1530 obiektów, w tym zabytkowego murowanego kościoła rzymskokatolickiego z 1600 r., krytego blachą cynkową, z podłogami drewnianymi, o wymiarach 42x19x15 m, o łącznej kubaturze 11 970 m³, 449 domów, 290 obór, 320 stodół, 12 spichlerzy, 37 przybudówek, 30 szop, 248 piwnic, 138 studni i 6 kuźni (z których najwięcej – 3 – znajdowało się w Zastawiu)⁵⁸. W gminie Targo-

⁵⁵ Ibidem, z. 1, w. 18, t. 220, b.p.

⁵⁶ Ibidem, z. 1, w. 13, t. 150, b.p.

⁵⁷ Ibidem, z. 1, w. 18, t. 222, b.p.

⁵⁸ Ibidem.

Il. 6. Akt zdawczo-odbiorczy kościoła w Uhnowie z 1600 r. Źródło: AMSZ, PDK, z. 1, w. 18, t. 222, bp.

szyn (powiat tomaszowski): Staje, Korczów, kol. Korczmin, Turyna, opisano łącznie 433 obiekty, w tym 109 domów, 90 obór, 54 stodoły, 6 spichlerzy, 11 przybudówek, 29 szop, 31 piwnic i 82 studnie⁵⁹; w gminie Waręż (powiat hrubieszowski): Waręż wieś, Waręż osada, Leszczków, Rusin, Polanka⁶⁰, Łubów, sporządzono protokoły dla 1201 obiektów, w tym: 414 domów, 268 obór, 245 stodół, 29 spichlerzy, 6 przybudówek, 26 szop, 110 piwnic, 97 studni i 6 kuźni (z których najwięcej – 3 – znajdowało się w Leszczukowie)⁶¹; w gminie Chorobów (powiat hrubieszowski): Chorobów, Hątownice, Moszków, Bojanice, Sawczyn, Szmitków, Wojsławice, Tudorkowice, Szychtory, Mianowicie, Ulwówek, Pieczygóry, Cieląż, Konotopy, opisano 1655 obiektów, w tym: 446 domów, 421 obór, 286 stodół, 33 spichlerze, 5 przybudówek, 98 szop, 248 piwnic, 272 studni⁶²; w gminie Krystynopol (powiat hrubieszowski): Krystynopol, Dobraczyn, Nowy Dwór, Zabuże, Ostrów, Żwirka, Kłusów, Żabcze Murowane, Maździarki S.P.⁶³, Zawiszna S.P., Boratyn S.P., protokoły sporządzono dla 4204 obiektów, w tym 1132 domów, 756 obór, 465 stodół, 55 spichlerzy, 421 przybudówek, 76 szop, 809 piwnic, 464 studni i 10 kuźni⁶⁴; w gminie Bełz (powiat hrubieszowski): Bełz, Zabłocie, Wierzbiał, Witków, Przemysłów, Worochta, Tusków, Żużel, Cebłów, Głuchów, Piwowszczyzna, Siebieczów, opisano 308 obiektów, w tym: 795 domów, 551 obór, 477 stodół, 68 spichlerzy, 229 przybudówek, 83 szopy, 390 piwnic, 407 studni i 8 kuźni⁶⁵.

Akt o przekazaniu nieruchomości z omawianego terenu, sporządzony w Bełzie 9 listopada 1951 r., oprócz wymienionych składników majątkowych wymienia także: 10 czynnych drobnych przedsiębiorstw, w tym gorzelnię we wsi Łapajówka o wydajności dobowej 80 dekalitrów spirytusu, elewator na stacji Sokal, dwie czynne cegielnie, jedną we wsi Przemysłów, drugą w PGR Żdżarynka, o wydajności rocznej do miliona sztuk cegieł każda, sześć młynów w miejscowościach: Zabłocie, Nowy Dwór, Zabuże, Uhrynów, Uhnów i Waręż, o łącznej wydajności 20 ton na dobę. Ponadto w Akcie zapisano: 18 budynków szkolnych, szpital i ośrodek zdrowia, 276 budynków mieszkalnych, administracyjnych i gospodarskich pozostawionych przez Państwowe Gospodarstwa Rolne, 689 innych budynków państwowych i spółdzielczych, 15 budynków mieszkalnych, administracyjnych i gospodarczych pozostawionych przez spółdzielnie produkcyjne oraz 8215 budynków mieszkalnych i gospodarczych pozostawionych przez przesiedlaną ludność⁶⁶.

---

⁵⁹ Ibidem.

⁶⁰ APLOCh, Starostwo Powiatowe w Hrubieszowie, sygn. 51, k. 1. W 1949 r. starosta powiatowy w Hrubieszowie w piśmie do Urzędu Wojewódzkiego w Lublinie napisał, że gromada Polanka powstała w październiku 1939 r. przez wyłączenie jej z gromady Waręż wieś.

⁶¹ AMSZ, PDK, z. 1, w. 18, t. 222, bp.

⁶² Ibidem.

⁶³ W tym przypadku – spółdzielnia produkcyjna.

⁶⁴ Ibidem

⁶⁵ Ibidem.

⁶⁶ Ibidem, z. 1, t. 326, k. 20-22. Akt zawiera klauzulę, że „majątek zarówno państwowy, spółdzielczo-kołchozowy, spółdzielczy i inny społeczny, jak i należący do przesiedlanych obywateli,

Odcinek państwowego terytorium Rzeczypospolitej Polskiej przechodzący na rzecz ZSRS liczył ogólnej powierzchni 480 km², czyli 48 000 ha, w tym: ziemi ornej – 33 338 ha, łąk i pastwisk – 9 527 ha, sadów – 21,2 ha oraz lasów 3 344 ha⁶⁷. Do przekazania przygotowano także mienie nieruchome należące do Dyrekcji Okręgowej Kolei Państwowych w Lublinie, w tym m.in. 64 484 m torów kolejowych, torów stacyjnych – 12 970 m (razem 76 653 m), a także urządzenia i obiekty stacji, rozjazdów lub przystanków PKP w: Uhnowie⁶⁸, Korczowie⁶⁹, Bełzie⁷⁰, Ostrowie, Krystynopolu, Sokalu⁷¹, Cielążu i Ulwówku⁷². Lubelski Okręg Poczty i Telegrafów w Lublinie przygotował do zdania centralę międzymiastową w osadzie Waręż (pocztą znajdowała się przy ul. Rynek 3/8), w tym łącznicę na 30 numerów, centralę telefoniczną w Żdżarynce z łącznicą na 10 numerów, centralę telefoniczną Zabuzę (na stacji Sokal) z łącznicą na 12 numerów, w Krystynopolu (dom nr 18) z łącznicą na 10 numerów, centralę telefoniczną w Bełzie (ul. Stalina 15) z łącznicą na 20 numerów oraz centralę telefoniczną w Uhnowie (dom nr 89) z łącznicą na 20 numerów⁷³. Zakład Energetyczny Okręgu Wschodniego w Lublinie sporządził do przekazania dokumentację tzw. bram sekcyjnych Waręż–Ulwówek i w Zawiszni, zbudowanych w 1950 r.⁷⁴ Przekazano także dwie drogi państwowe o długości 73 256 m, pięć dróg powiatowych mających 28 264 m długości oraz 22 799 m dróg gminnych. Na drogach usytuowanych było 13 mostów i 141 przepustów⁷⁵.

---

pozostawiony na odcinku państwowego terytorium, odchodzącym od Polski do ZSRS, przyjęty został przez Pełnomocnika Strony Radzieckiej w pełnym porządku i zabezpieczeniu”.

⁶⁷ Ibidem, z. 1, t. 224, b.p.

⁶⁸ Zabudowania stacyjne pochodziły z lat 1902, 1949. Por. AMSZ, z. 1, t. 257, bp. Dokumentacja wymienia także siedem innych zabudowań stacyjnych, np. na linii Poddębice–Sokal. Por. Ibidem, z. 1, t. 256, bp.

⁶⁹ Ibidem, z. 1, t. 247, b.p. Budynki tej stacji postawiono w latach 1912–1928.

⁷⁰ Ibidem, z. 1, t. 253, b.p. Dokumentacja podaje, że zabudowania stacyjne pochodziły z lat 1911 i 1950.

⁷¹ Ibidem, z. 1, t. 245, b.p. Budynki tej stacji postawiono w latach 1912 i 1949.

⁷² Ibidem, z. 1, t. 226, b.p. W rzeczywistości podane wielkości torów zostały przekazane stronie sowieckiej.

⁷³ Ibidem, z. 1, t. 229, b.p.

⁷⁴ Ibidem, z. 1, t. 230, b.p. Warto zauważyć, że w 1950 r. wybudowano 12 linii niskiego napięcia, które doprowadzały energię elektryczną do następujących miejscowości: Waręż, Żdżarynka, Moszków, Ulwówek PGR, Chorobród PGR, Chorobród, Szmitków PGR, Sawczyn, Madziarki, Zawisznia, Boratyn i Krystynopol. Łączna długość linii elektrycznej wynosiła 17 934 m. Por. Ibidem, z. 1, t. 235. Kolejna teczka tego zespołu (sygn. 236) zawiera wykaz 11 miejscowości, w których znajdowały się stacje transformatorowe.

⁷⁵ Ibidem, z. 1, t. 233, b.p.

A K T

ODPIS z oryginału
wzajemnego zis z Dep. Pr. i Akt.
1/15-52 Jm

o przekazaniu nieruchomości majątku na odcinku państwowego terytorium Rzeczypospolitej Polskiej, odchodzącym do Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich.

Działające na podstawie Umowy między Rządem Związku SRR a Rządem Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 15 lutego 1951 roku o wymianie odcinków państwowego terytorium i instrukcji o przekazaniu i przyjęciu majątku na wymienianych między Związkiem SRR a Rzeczypospolitą Polską odcinkach państwowych terytoriów, zatwierdzonej na posiedzeniu Pełnomocników Strony Radzieckiej i Polskiej 23 - 25 czerwca 1951 roku, Pełnomocnik Rządu Związku SRR dla przyjęcia majątku na odcinku państwowego terytorium, odchodzącym od Polski do Związku SRR SIROSZ I.Ł. i Pełnomocnik Rządu Rzeczypospolitej Polskiej do przekazania majątku - POL L.W. sporządzili niniejszy akt o następującym:

1. Praca nad przekazaniem i przyjęciem majątku na odcinku państwowego terytorium Rzeczypospolitej Polskiej, odchodzącym do Związku SRR, rozpoczęła się 6 lipca 1951 roku i została ukończona 9 listopada 1951 roku.

Dokumentalne ujęcie nieruchomości państwowego, spółdzielczo-kołchozowego, spółdzielczego i innego społecznego majątku i majątku przesiedlonych obywateli, pozostałego na odcinku państwowego terytorium Rzeczypospolitej Polskiej, odchodzącym do Związku SRR, odbywało się zgodnie z instrukcją o przekazaniu i przyjęciu majątku na wymienianych między ZSRR a Rzeczypospolitą Polską odcinkach państwowych terytoriów, zatwierdzoną na posiedzeniu Pełnomocników Strony Radzieckiej i Polskiej 23-25 czerwca 1951 roku.

2. Odcinek państwowego terytorium Polski, odchodzący do ZSRR wynosi 480 km², czyli 48000 ha ziemi, w tym: ornej 33338 ha, pod łąkami 9527 ha, pod lasami 3344 ha, pod sadami 21,2 ha.

Na terytorium odcinka, odchodzącego od Polski do ZSRR pozostawiono:

- 2 -

a) tor kolejowy długości 64,484 km z czterema urządzonymi stacjami kolejowymi: Uhnów, Bełż, Krystynopol i Sokal i trzema ładowniami: Korczów, Ostrów i Ulwówek;

b) linia elektryczna wysokiego napięcia o długości 44,281 km;

c) czynnych drobnych przedsiębiorstw 10, w tej liczbie:

- gorzelnia we wsi Łapajówka z wydajnością 80 dekalitrów spirytusu na dobę;
- elewator na stacji kolejowej Sokal;
- dwie czynne cegielnie (jedna we wsi Przemysłów i druga w PGR Zdąrynka) z wydajnością roczną w każdej do 1 miliona sztuk cegieł;
- sześć młynów w miejscowościach: Zabłocie, Nowy Dwór, Zabuże, Uhrynów, Uhnów i Waręż, o łącznej wydajności 20 ton na dobę;

d) oddział pocztowy w mieście Bełż i drobne centralki telefoniczne w sześciu miejscowościach;

e) szosy z nawierzchnią długości 78,419 km;

f) budynków szkolnych 18, o ogólnej kubaturze 24544 m³;

g) szpital i ośrodek zdrowia o łącznej kubaturze 3576 m³;

h) świetlic 18, o ogólnej kubaturze 9758 m³;

i) klub w Bełżu o kubaturze 3464 m³;

j) budynków mieszkalnych, administracyjnych i gospodarczych pozostawionych przez Państwowe Gospodarstwa Rolne 276, o ogólnej kubaturze 172387 m³;

k) innych państwowych i spółdzielczych budynków 689, o ogólnej kubaturze 580179 m³;

l) budynków mieszkalnych, administracyjnych i gospodarczych pozostawionych przez spółdzielnie produkcyjne 15, o ogólnej kubaturze 17050 m³;

m) budynków mieszkalnych i gospodarczych, pozostawionych przez przesiedloną ludność 8215, o ogólnej kubaturze 1355533 m³.

Na cały pozostawiony państwowy, spółdzielczo-kołchozowy, spółdzielczy i inny społeczny majątek sporządzono 418 aktów zdawczo-odbiorczych według formularza Nr 1, a na majątek pozo-

- 3 -

stawiony przez obywateli sporządzono 56 aktów zdawczo-odbiorczych według formularza Nr 2, z załączeniem 3394 opisów pozostawionego mienia według formularza Nr 4.

Majątek zarówno państwowy, spółdzielczo-kołchozowy, spółdzielczy i inny społeczny, jak i należący do przesiedlonych obywateli, pozostawiony na odcinku państwowego terytorium, odchodzącym od Polski do ZSRR, przyjęty został przez Pełnomocnika Strony Radzieckiej w pełnym porządku i zabezpieczeniu.

3. Pełnomocnik Rządu Związku SRR i Pełnomocnik Rządu Rzeczypospolitej Polskiej podkreślają, że cała praca w zakresie przekazania i przyjęcia majątku na odcinku państwowego terytorium Polski, odchodzącym do ZSRR, przechodziła i została zakończona w atmosferze wzajemnego zrozumienia, zgody i przyjaźni i Strony nie mają żadnych pretensji odnośnie wykonanej pracy.

Niniejszy akt sporządzony został w rosyjskim i polskim języku w dwóch egzemplarzach w każdym języku, przyczym, zarówno rosyjski jak i polski tekst są identyczne.

Dwa egzemplarze tego aktu - jeden w rosyjskim i jeden w polskim języku przechowywane są w aktach Pełnomocnika Rządu ZSRR dla przyjęcia majątku, dwa zaś takie same egzemplarze przechowywane są w aktach Pełnomocnika Rządu Rzeczypospolitej Polskiej dla przekazania majątku na odcinku państwowego terytorium, odchodzącym od Polski do ZSRR.

Sporządzono w mieście Bełż
9 listopada 1951 roku

PEŁNOMOCNIK
Rządu Rzeczypospolitej
Polskiej dla przekazania
majątku na odcinku państwowe-
go terytorium, odchodzącym
od Polski do ZSRR

/-/ L. Pol

M.P.

PEŁNOMOCNIK
Rządu ZSRR dla przyjęcia
majątku na odcinku państwowego
terytorium, odchodzącym od
Polski do ZSRR

/-/ I. Sirosz

M.P.

Za zgodność:

W dokumentacji Generalnego Pełnomocnika Rządu do spraw Repatriacji „HT” znajduje się charakterystyka przekazywanego terenu:

Przekazywane tereny HT posiadają bardzo bogate gleby pszenno-buraczane w następujących rodzajach: lessy, czarnoziemy zdegradowane, rędziny oraz szczyrki. Poza tym w niektórych okolicach występują gleby: żytnio-ziemniaczane, (a to szczyrki na dobrym podłożu) a mianowicie, gromada i tereny PGR Starogród i część północna gromady i gospodarstwa PGR Ulwówek, część gromady Stajne, Uhnowa i Wólki Wierzbickiej. Tereny o glebach słabszych stanowią około 5% ogólnego areалу⁷⁶.

Akt o przekazaniu mienia nieruchomego w punkcie 1. ma zapis, że „praca nad przekazem i przejęciem majątku na odcinku terytorium Rzeczypospolitej Polskiej, odchodzącym do Związku SRR, rozpoczęła się 6 lipca 1951 r. i została ukończona 9 listopada 1951 r.”⁷⁷.

17 listopada 1951 r. we Lwowie podpisany został Protokół końcowy o zakończeniu prac nad przekazaniem i przejęciem nieruchomego majątku na odcinkach państwowych terytoriów, przeprowadzonych na podstawie i zgodnie z Umową między Związkiem SRR i Rzeczypospolitą Polską z dnia 15 lutego 1951 roku⁷⁸. Pod dokumentem podpisy złożyli: Starszy Pełnomocnik Rządu Rzeczypospolitej Polskiej dla Przejęcia i Przekazania Majątku na Wymienionych Odcinkach Państwowych Terytoriów W. Konopka oraz pełnomocnicy: S. Nowak i L. Pol⁷⁹. Stronę sowiecką reprezentowali: Starszy Pełnomocnik Rządu ZSRR dla Przejęcia i Przekazania Majątku na Wymienionych Odcinkach Państwowych Terytoriów M. Tiszchenko oraz pełnomocnicy: M. Tenkowski i I. Sirosz⁸⁰.

W punkcie 6. omawianego dokumentu umieszczono zapis:

Pełnomocnicy Rządu ZSRR i Pełnomocnicy Rządu Rzeczypospolitej Polski zaznaczają, że prace nad przekazaniem i przejęciem majątku na wymienionych odcinkach państwowych terytoriów przechodziły w atmosferze wzajemnego zrozumienia, zgody i przyjaźni i Strony nie mają żadnych pretensji odnośnie wykonanych prac⁸¹.

Tymczasem Sowietci na odstępowanym terenie uzyskali obszary z bogatymi pokładami węgla kamiennego, odkryte przed 1939 r. przez Jana Samsonowicza, oraz przebiegającą tędy strategiczną linię kolejową łączącą Kowel i Włodzimierz Wołyński z Rawą Ruską i Lwowem przez Krystynopol. „Po uzyskaniu żądanego obszaru ZSRR zbudował na tym terenie kilka kopalń węgla kamiennego, o zdolności pro-

⁷⁶ AAN, Generalny Pełnomocnik Rządu RP ds. Repatriacji, HT, sygn. 1, k. 1.

⁷⁷ AMSZ, z. 1, t. 326, k. 20.

⁷⁸ Ibidem, k. 26.

⁷⁹ W dokumencie z 2 lipca 1951 r. jako Pełnomocnik Rządu wymieniony jest również Barszczewski.

⁸⁰ Ibidem, k. 30. W tego typu dokumentach przyjęto jako zasadę, że oprócz nazwisk podawano jedynie pierwszą literę imienia.

⁸¹ Ibidem.

dukcyjnej 15 mln ton rocznie”⁸². „W zamian” otrzymaliśmy część obszaru powiatu leskiego z Ustrzykami Dolnymi, który do 1939 r. należał do Polski. Jak wiadomo, 17 września 1939 r. na mocy traktatu Ribbentrop-Mołotow obszar ten został włączony do sowieckiej Ukrainy, w latach 1941-1944 był pod okupacją niemiecką, po czym od sierpnia 1944 r. ponownie został włączony do Ukrainy.

Otrzymany obszar 480 km², z którego Związek Sowiecki wysiedlił na wschód około 26 tys. Ukraińców, z wyczerpanymi złożami ropy naftowej, obejmował wschodnią część dorzecza dolnego Sanu, od Smolnika po Solinę. Po wytyczeniu nowej granicy państwowej w terenie w dniu 26 listopada 1951 r. dokonano wymiany terytoriów. Z dniem 1 stycznia 1952 r.⁸³ utworzono z przyłączonych terenów powiat ustrzycki, jednocześnie przywracając Ustrzykom Dolnym, liczącym w 1939 r. 4303 mieszkańców, status miasta. Natomiast gminnej wsi Lutowiska, noszącej od czasów sowieckiej administracji nazwę Szewczenko, przywrócono polską nazwę dopiero z dniem 27 czerwca 1957 r.

Akcja „HT” to największa obszarowo wymiana terytoriów przygranicznych dokonana pomiędzy Rzeczpospolitą Polską a Związkiem Socjalistycznych Republik Sowieckich.

W ramach owej akcji na przyłączone obszary przesiedlono ok. 6 tys. osób z terenów przekazanych ZSRS. Przejęcie tych ziem pozwoliło na dokończenie rozpoczętej przed II wojną światową budowy zapory wodnej i sztucznego zbiornika wodnego na Sanie w Myczkowcach (1956-1962) o powierzchni 2 km² oraz w Solinie (1960-1968) o powierzchni 21,1 km²⁸⁴.

Archiwum Zakładowe Starostwa Powiatowego w Tomaszowie Lubelskim dysponuje kilkudziesięcioma poszytami dotyczącymi akcji „HT”. Jednym z nich jest zbiór dokumentów Sprawy wykazów PZU przesiedleńców z akcji „HT”, w którym zgromadzono m.in. dowody ubezpieczeń obowiązkowych mienia, jakie były podstawą do ubiegania się o odszkodowania. Przykładowo, w dokumencie wystawionym na nazwisko Władysław Pokładek z gromady Łaszków, gmina Waręż, mieszkający pod numerem 5, odnotowano dom, stodołę, oborę i szopę oraz 4 ha gruntów ornych⁸⁵. W celu uniknięcia nadużyć wszelkie roszczenia były prowadzone przez władze powiatu w Ustrzykach Dolnych⁸⁶. W badanej dokumentacji jest m.in. decyzja Urzędu

---

⁸² Drobna korekta graniczna, która kosztowała nas dziesiątki miliardów dolarów, [on line] <http://ciekawostkihistoryczne.pl/2011/10/31/drobna-korekta-graniczna-ktora-kosztowala-nas-dziesiatki-miliardow-dolarow>, 20 XI 2012.

⁸³ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 12 grudnia 1951 r. w sprawie utworzenia powiatu ustrzyckiego w województwie rzeszowskim, Dz.U. 1951, nr 65, poz. 446.

⁸⁴ A. Gawryszewski, *Ludność Polski w XX wieku*, Warszawa 2005, s. 46-49, *Monografie / Polska Akademia Nauk. Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania im. Stanisława Leszczyckiego*, 5.

⁸⁵ AZSPTL, Wydział Geodezji, Kartografii, Kastratu, b.s. Zgłoszenie do ubezpieczenia w P.Z.U. mienia wzgl. zaszłych w nim zmian z 22 lipca 1948 r.

⁸⁶ Ibidem.

Wojewódzkiego w Lublinie z 12 kwietnia 1961 r., w której jeden z byłych mieszkańców powiatu tomaszowskiego otrzymał odpowiedź:

Z akt sprawy wynika, że obywatel jako przesiedleńca z akcji „HT” orzeczeniem Powiatowej Komisji Ziemskiej w Tomaszowie Lubelskim z dnia 4 III 1958 r. otrzymał 3,40 ha gruntu za majątek rolniczy pozostawiony podczas wymiany odcinków przygranicznych między Polską a ZSRR w r. 1951. Podstawą do otrzymania przedmiotowego gruntu był opis mienia. Ponieważ obywatel opis pozostawionego mienia, który był podstawą przy podjęciu decyzji Powiatowej Komisji Ziemskiej, wycofał w celu zrealizowania swoich uprawnień na terenie Ustrzyk Dolnych, wobec tego dokument nadania ziemi na grunt położony we wsi Dyniska stał się nieważny⁸⁷.

„Wymiana terytoriów” z 1951 r. w wielu przypadkach doprowadzała do podziału gospodarstw. Przykładem może tu być Piotr Dziuroń z Tarnoszyna, który w skardze skierowanej w 1969 r. do Ministerstwa Rolnictwa napisał:

Jestem repatriantem z akcji HT z roku 1951. Posiadałem w Tarnoszynie, pow. tomaszowski gospodarstwo rolne o obszarze 5,27. W czasie przesuwania granicy w roku 1951, część moich gruntów została za granicą, a część w Targoszynie. To co było w Tarnoszynie 1,40 ha użytkuję do dnia dzisiejszego⁸⁸.

Rozliczenia ciągnęły się aż do lat 60., a niezbyt precyzyjne przepisy utrudniały podejmowanie przez władze terenowe stosownych decyzji.

Sprawy otrzymania ekwiwalentu za pozostawione mienie budziły wiele nieporozumień. W aktach starostwa tomaszowskiego zachował się nawet list skierowany do I sekretarza Komitetu Centralnego PZPR Władysława Gomułki z 27 lipca 1959 r., w którym skarżąca (w oryginale pełne dane personalne) domagała się sprawiedliwości. Tyle tylko, że list z KC PZPR trafił do władz powiatu tomaszowskiego⁸⁹. Inny z pokrzywdzonych 12 lipca 1965 r. napisał list do Rady Państwa, w którym informował:

Jestem rolnikiem ze wsi Targoszyn, pow. Tomaszów Lub. Przed rokiem 1951 posiadałem gospodarstwo w miejscowości Wołochata, pow. hrubieszowski, ogólnego areálu ziemi posiadałem 5,90 ha. Jak wskazuje opis mienia była to moja własność. W czasie wymiany odcinka granicznego, za Ustrzyki, pomiędzy ZSRR, a Polską zostałem przesiedlony – osiedliłem się w rodzinnej wsi Targoszyn. [...] W ubiegłym roku wydzielono mi tylko 3,18 ha, a więc ubiegam się o pozostałą część⁹⁰.

---

⁸⁷ Ibidem, Pismo Urzędu Wojewódzkiego w Lublinie z 12 kwietnia 1961 r.

⁸⁸ Ibidem, Skarga do Ministerstwa Rolnictwa skierowana przez Piotra Dziuronia z Ustrzyk Dolnych z 19 sierpnia 1969 r.

⁸⁹ Ibidem.

⁹⁰ Ibidem, List zatytułowany: Do Biura Listów i Zażeń przy Radzie Państwa i nosi datę 12 lipca 1965 r.

Il. 8. Mapa wymienianych odcinków granicznych. Źródło: Załącznik do Umowy pomiędzy Rzeczpospolitą Polską a Związkiem Socjalistycznych Republik Radzieckich o zamianie odcinków terytoriów państwowych, zawartej w Moskwie dnia 15 lutego 1951 r.⁹¹

⁹¹ Ustawa z dnia 26 maja 1951 r. o ratyfikacji podpisanej w Moskwie dnia 15 lutego 1951 r. umowy pomiędzy Rzeczpospolitą Polską a Związkiem Socjalistycznych Republik Radzieckich o zamianie odcinków terytoriów państwowych, Dz.U. 1951, nr 31, poz. 242.

Wątpliwości co do rozliczeń przesiedleńców zgłosił do Ministerstwa Rolnictwa Urząd Wojewódzki w Rzeszowie, pisząc m.in.:

Ponieważ zgodnie z postanowieniami Uchwały nr 427 Prezydium Rządu z dnia 2 czerwca 1951 r. o warunkach przesiedlenia ludności w związku z wymianą odcinków terytorium przygranicznego pomiędzy Rzeczpospolitą Ludową a ZSRR – ze wszystkich uprawnień i ulg korzystają wyłącznie obywatele przesiedlający się do miejscowości na terenie przyłączonym do województwa rzeszowskiego i na Ziemię Odzyskane, wobec czego tutejszy Wydział Rolnictwa i Leśnictwa ma wątpliwości, czy z uprawnień tych mogą korzystać i ci, którzy zamieszkali na terenie nie wymienionym w cyt. uchwale, np. w powiecie Tomaszów Lubelski⁹².

Wykaz ubiegających się o odszkodowanie z powiatu tomaszowskiego jeszcze w 1960 r. zawierał wiele nazwisk, w tym z następujących miejscowości: Korczmin, Szczepiatyn, Tomaszów Lubelski, Bełzec, Dyniska, Zawady, Kolonia Dąbrowa, Tarnoszyn, Machnów, Krzewica... Byli to m.in. uprzedni mieszkańcy gmin: Uhnin, Waręż, Krystynopol, Targoszyn, Uhnów, Dołhobyczów, Bełż⁹³.

Problem uzyskania odszkodowania potęgowany był jeszcze przez fakt, iż niektóre akta, w tym ubezpieczenia przesiedleńców, po pięciu latach od ich wytworzenia należało przekazać na makulaturę⁹⁴. W takiej sytuacji znalazło się pięć rodzin przesiedlonych z Zastawia i Uhnowa, gmina Uhnów, które to miejscowości po 1951 r. zostały przyłączone do ZSRS.

Prowadząc badania terenowe w powiecie bieszczadzkim w 2010 r., odbyłem wiele rozmów z byłymi mieszkańcami powiatów hrubieszowskiego i tomaszowskiego, dzisiejszych mieszkańców Bieszczadów. Mało kto ze starszych nie mówił o tęsknocie za pozostawionym domostwem, doskonałą glebą, znajomymi. Z roku na rok jest ich coraz mniej. Wyludniają się przygraniczne miejscowości, niektóre znikają z mapy. Gdziekolwiek tylko można spotkać trwałe ślady wydarzeń, do których doszło w 1951 r. Byłem też w kościele parafialnym pw. Matki Bożej Różańcowej w Brzegach Dolnych (gmina Ustrzyki Dolne), gdzie mogłem się przekonać, że ci, którzy zamieszkują teren parafii, nie zapominają doznanych krzywd. Świadczy o tym umieszczona w świątyni tablica – niezwykle epitafium (zob. il. 9) – o treści:

1951-2001. W 50 rocznicę przymusowego wysiedlenia z ojcowizny ludności polskiej gmin: Bełż, Chorobrow, Krystynopol, Uhnów, Waręż, części Sokala – do powiatu ustrzyckiego i innych stron Polski. Przodkom w hołdzie, potomnym ku pamięci, Matce Bożej za opiekę w trudnych czasach. Związek Wysziedlonych. Parafia Brzegi Dolne. Październik 2001⁹⁵.

⁹² AZSPTL, Wydział Geodezji, Kartografii, Katastru. Pismo Inspektoratu PZU w Tomaszowie Lubelskim z 27 kwietnia 1959 r.

⁹³ Ibidem, dokument zatytułowany: Wykaz przesiedleńców z akcji „HT” ubiegających się o ekwiwalent w powiecie tomaszowskim.

⁹⁴ Ibidem, Pismo z 21 kwietnia 1960 r.

⁹⁵ Informacje własne – notatki sporządzone w trakcie badań terenowych przeprowadzonych w latach 2008-2011.

Il. 9. Tablica upamiętniająca 50. rocznicę przymusowego wysiedlenia, fundacji Związku Wysiedlonych parafii Brzegi Dolne. Fot. aut.

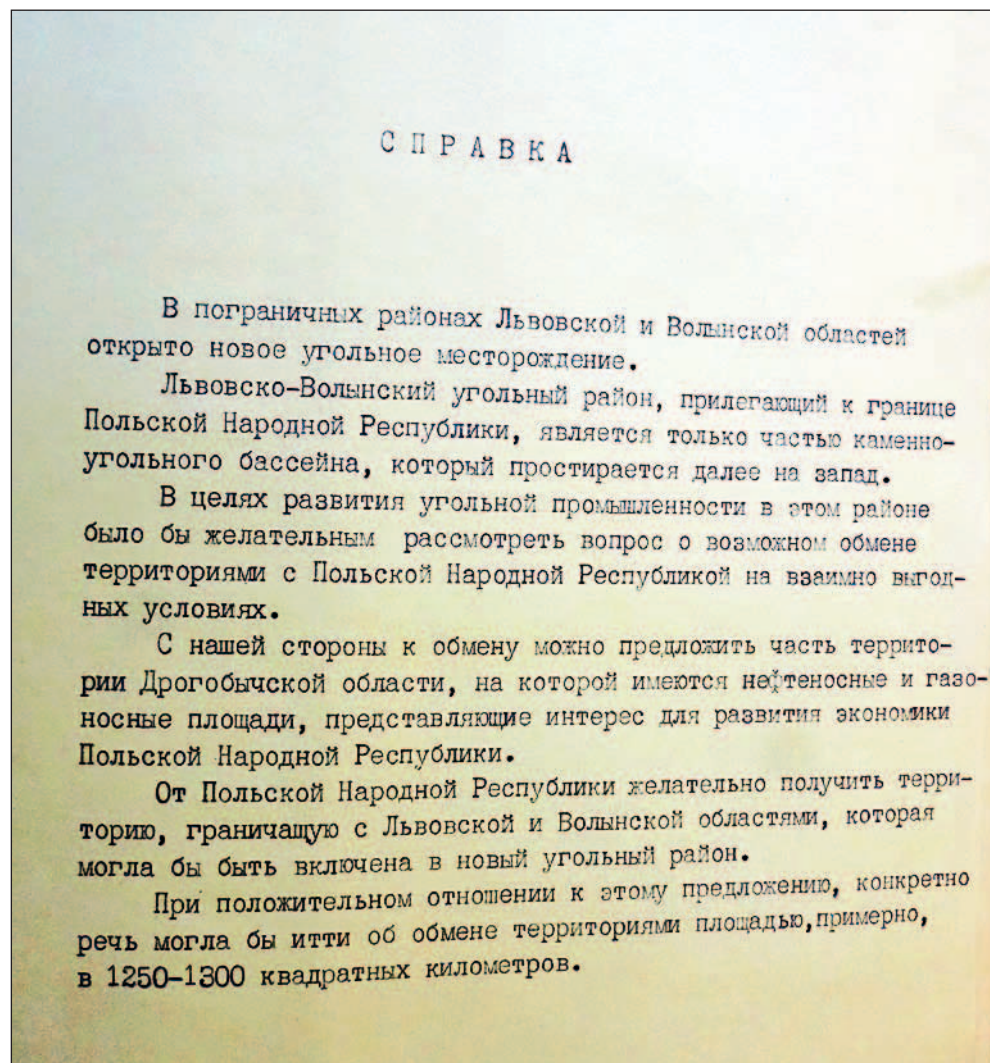
Podobnej treści tablica znajduje się również w miejscowości Czarne. Lokalne inicjatywy są dowodem na skonsolidowanie się środowiska i jednocześnie tęsknoty za swoim terytorium. Rzecz charakterystyczna, że w trakcie badań terenowych, które przeprowadziłem 3 i 4 listopada 2011 r., moi rozmówcy prosili o nieujawnianie ich nazwisk, argumentując to tym, że chcą w spokoju doczekać końca swych dni tam, gdzie los ich pokierował.

Należy jeszcze dodać, że w 1952 r. strona sowiecka wystąpiła z kolejnym żądaniem „wymiany” terytoriów. Tym razem chodziło o znacznie większy obszar, m.in. z Hrubieszowem i Horodłem. Dokument w tej sprawie doręczony został przed 25 września 1952 r., kiedy to rząd ZSRS zaproponował Polsce wymianę 1250-1300 km², nie ukrywając, że chodzi o pokłady węgla kamiennego⁹⁶. Z dołączonej do sporządzonych w języku rosyjskim notatki i mapy wynika, że nowa granica sięgałaby na północy pod miejscowość Korytnica, a na południu pod Hrebenne, pozostawiając po stronie sowieckiej następujące miejscowości z powiatów hrubieszowskiego i tomaszowskiego: Horodło, Szpikłosy, Łuszków, Dziekanów, Hrubieszów, Czerniczyn, Terebin, Sahryń, Kryłów, Turkowice, Mircze, Miętkie, Tyszowce, Tucza-py, Dołhobyczów, Witków (miejsce urodzenia żony Nikity Chruszczowa), Łaszców, Nowosiółki, Steniatyn, Hulcze, Przewodów, Rzeczyca, Tarnoszyn. Od Łaszczo-

⁹⁶ Powyższy okres można ustalić na podstawie kolejnego – układanego chronologicznie – pisma datowanego właśnie na 25 września 1952 r.

do Werbkowic granica miała biec rzeką Huczwą, a poniżej i powyżej tych miejscowości – lądem⁹⁷.

Il. 10. Dokument w sprawie kolejnej „wymiany” terytoriów z 1952 r. Źródło: AAN, Archiwum Komitetu Centralnego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej, sygn. XI A/69, k. 477.

⁹⁷ AAN, Archiwum Komitetu Centralnego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej, sygn. XI A/69, s. 477, 478. Dokument rosyjski nie ma daty i podpisu. Najprawdopodobniej – jak to było w ówczesnym zwyczaju – wręczył go polskim władzom jako propozycję ambasador ZSRS w Polsce.

Na zdjęciu (zob. Il. 10) prezentuję oryginał stosownego dokumentu, znajdującego się w zbiorach KC PZPR. Treść dokumentu w języku polskim brzmi:

Oświadczenie. Na obrzeżach rejonów Lwowskiego oraz Wołyńskiego obwodów odkryto nowe złoża węgla. Lwowsko-wołyński basen węglowy, przylegający do granicy z Polską Republiką Ludową, stanowi tylko część basenu kamiennie-węglowego, który ciągnie się dalej na zachód. Dla rozwoju przemysłu węglowego w tym regionie byłoby pożądane rozpatrzenie kwestii możliwej wymiany terenów z Polską Republiką Ludową na wzajemnych korzystnych warunkach. Z naszej strony do wymiany można proponować część terenów obwodu drohobyskiego, na terenie którego znajdują się złoża ropy oraz gazu, stanowiące istotny element dla rozwoju gospodarki Polskiej Republiki Ludowej. Od Polskiej Republiki Ludowej pożądane byłoby pozyskanie terenów graniczących z lwowskim oraz wołyńskim obwodami, które mogłyby zostać włączone do nowego zagłębia węglowego. W przypadku pozytywnego podejścia do tej propozycji, ściślej rzecz biorąc, mowa byłaby o obszarach o powierzchni około 1250-1300 kilometrów kwadratowych⁹⁸.

Do powyższego pisma dołączone zostały mapy proponowanych do wymiany terytoriów. Ilustracje na następnych stronach pokazują, jak przedstawiał się obszar hrubieszowski przedstawiał się obszar hrubieszowski projektowany przez stronę sowiecką teren oraz co miał obejmować (zob. il. 11-12).

Jak widać, szykowany był kolejny udokumentowany ubytek Chełmszczyzny, do którego nie doszło najprawdopodobniej ze względu na śmierć Józefa Stalina.

Na podkreślenie zasługuje tym razem chęć ekonomicznej podbudowy zachodniej Ukrainy kosztem podnoszącej się z ruin powojennych Polski, kraju-sojusznika „Wielkiego Brata”. Z naukowego punktu widzenia było to żądanie na tyle poważne, że przy jego wysunięciu nie zastosowano żadnej „zasłony” czy jakiegokolwiek tłumaczenia, jak to miało miejsce w 1951 r. ZSRS chciał mieć nowe tereny węglonośne, a takie m.in. znajdowały się i znajdują na wymienionej części powiatu hrubieszowskiego i to był jedyny wysuwany wówczas argument. Trudny do wytłumaczenia jest również fakt żądania przekazania Sowietom samego Hrubieszowa, a wśród innych miejscowości również Horodła, miejsca zawarcia unii polsko-litewskiej, niekwestionowanego miasteczka polskiego, którego mieszkańcy wielokrotnie dowiedli na przestrzeni lat swego patriotyzmu i heroizmu. W zamian mieliśmy otrzymać część obwodu drohobyckiego z linią kolejową Chyrów–Dobromil, ale bez miasta Sambor. Jak już wspominałem, do „wymiany” terytoriów nie doszło, a dziś – z tego, co wiem – linia kolejowa na wspomnianej trasie jest na niektórych odcinkach rozbierana.

Reasumując, w wyniku „wymiany” terytoriów w 1951 r. pomiędzy Polską a Związkiem Sowieckim po raz kolejny zubożała ziemia chełmska, której historyczne granice sięgały na wschodzie aż po Ratno. Na szczęście w 1952 r. nie doszło do kolejnego wchłonięcia przez Sowietów części powiatu hrubieszowskiego.

---

⁹⁸ Ibidem, k. 477.

Il. 11. Fragment mapy z terenami, które według propozycji sowieckiej z 1952 r. miały przejść do ZSRS. Źródło: AAN, Archiwum Komitetu Centralnego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej, sygn. XI A/69, k. 478.

Il. 12. Fragment mapy z zaznaczonym terenem, który według propozycji sowieckiej z 1952 r. miał być przyłączony do Polski w zamian za znaczną część powiatu hrubieszowskiego. Źródło: AAN, Archiwum Komitetu Centralnego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej, sygn. XI A/69, k. 478.

Ukazując nieznane epizody z powojennych stosunków polsko-sowieckich, a w szczególności nigdzie niepublikowane dokumenty z 1952 r., miałem na celu dostarczenie wiedzy na temat pojmowanego przez ZSRS faktycznego „partnerstwa i przyjaznej współpracy” w stosunku do swego wschodniego sąsiada – Polski. Jak wynika z mojej oceny, istnieje jeszcze szereg innych niepublikowanych dokumentów ukazujących procedury związane z wysiedleniem ludności polskiej z terenów przekazywanych w 1951 r. ZSRS.

Bibliografia

I. Źródła archiwalne

Archiwum Akt Nowych:

Archiwum Komitetu Centralnego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej, sygn. XI A/69.

Generalny Pełnomocnik Rządu RP ds. Repatriacji, HT, sygn. 1.

Pełnomocnik Rządu do spraw Przesiedleń w Warszawie, sygn.: 1/3, 1/16, 1/241, 1/247.

Archiwum Ministerstwa Spraw Zagranicznych:

Polska Komisja Delimitacyjna, Granica Polska – Związek Radziecki 1945-1951 (PKD):

z. 1, w. 8, t. 70, 72, 75, 76.

z. 1, w. 9, t. 84.

z. 1, w. 13, t. 150.

z. 1, w. 18, t. 220, 222.

z. 1, w. 33, Protokoły posiedzeń Mieszanej Polsko-Radzieckiej Komisji do Delimitacji Granicy 1951 r.

z. 1, t. 224, 226, 229, 230, 233, 235, 236, 245, 247, 253, 256, 257, 325, 326.

Archiwum Państwowe w Lublinie Oddział w Chełmie:

Starostwo Powiatowe w Hrubieszowie, sygn. 51.

Archiwum Państwowe w Zamościu:

Zawiadomienie o przesiedleniu, Prezydium Powiatowej Rady Narodowej w Hrubieszowie, Wydział Rolnictwa i Leśnictwa, sygn. 659.

Archiwum Zakładowe Starostwa Powiatowego w Tomaszowie Lubelskim:

Wydział Geodezji, Kartografii, Kastratu, bs.

Центральний державний архів громадських об'єднань України:

Ф 1, оп. 23., спр. 711.

II. Dokumenty

Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 12 grudnia 1951 r. w sprawie utworzenia powiatu ustrzyckiego w województwie rzeszowskim, Dz.U. 1951, nr 65, poz. 446.

Umowa między Rzeczypospolitą Polską i Związkiem Socjalistycznych Republik Radzieckich o polsko-radzieckiej granicy, Dz.U. 1947, nr 35, poz. 167.

Ustawa z dnia 26 maja 1951 r. o ratyfikacji podpisanej w Moskwie dnia 15 lutego 1951 r. umowy pomiędzy Rzeczypospolitą Polską a Związkiem Socjalistycznych Republik Radzieckich o zamianie odcinków terytoriów państwowych, Dz.U. 1951, nr 31, poz. 242.

III. Opracowania

Akt przyjaźni i braterskiej pomocy, „Sztandar Ludu” 1951, nr 142.

Біалосіевіч Стефан, *Ролніцы в гміні Варэж чэкаю на наwoзы штучныя*, „Сztандар Луду” 1951, nr 87.

Drobna korekta graniczna, która kosztowała nas dziesiątki miliardów dolarów, [on line] <http://ciekawostkihistoryczne.pl/2011/10/31/drobna-korekta-graniczna-ktora-kosztowala-nas-dziesiatki-miliardow-dolarow>.

Gawryszewski Andrzej, *Ludność Polski w XX wieku*, Warszawa 2005, *Monografie / Polska Akademia Nauk. Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania im. Stanisława Leszczyńskiego*, 5.

Jaworska K., *Na sesji Gminnej Rady Narodowej w Uhnowie*, „Сztандар Луду” 1951, nr 185.

Słowicki B., *Ropa naftowa*, „Сztандар Луду” 1951, nr 211.

Андрей Вавринюк, *Східні межі і обмін прикордонних територій Польщі і СРСР в 1951 р.*

В 1951 році Союз Радянських Соціалістичних Республік зажадав від Польщі передати 480 км² території, що належали до Грубешівського і Томашевського повітів. Взамін українці повинні були отримати нафтоносні і газоносні поклади в Бещадах. Фактично переданими були землі, на яких розміщувалась величезні поклади кам'яного вугілля, про які було відомо ще в 30-х роках ХХ ст. Польща ж збагатилась покладами нафти і газу в Східних Карпатах, що належали до Дрогобицького округу. Значну частину роботи було присвячено представленню робіт і процедур, пов'язаних з підго товкою польських територій до передання СРСР. Також я обговорюю роботу делімітаційної комісії при визначенні нового польсько-радянського кордону.

У останній частині статті я презентую неопубліковані матеріали, що стосуються нових вимог СРСР відносно передання їм нових територій, між іншим з повіту Грубешівського, площею від 1250-1300 км². Взамін Польщі було запропоновано залізничну лінію Хирів – Доброміл, а також багаті на нафту і газ території в Карпатах.

Ключові слова: Союз Радянських Соціалістичних Республік, Річ Посполита, обмін територій, Грубешівський і Томашевський повіти, Східні Карпати, нафта, газ, вугілля, кордон

Andrzej Wawryniuk, *Eastern border and the exchange of territories border Polish and Soviet Union in 1951*

In 1951 the Union of Soviet Socialist Republics asked the Poland to forward 480 km² of land owned by the counties Tomaszów, Hrubieszów. In return, we were to receive the Petroleum and Gas rich areas of the Bieszczady Mountains. Indeed, the lands were transferred to land covering the huge deposits of coal, which was already known to contain deposits in

the 30's. Twentieth century Poland was again „enriched” by depleted oil and gas fields in the Eastern Carpathians, belonging to the Drohobycz circuit. A significant part of the work was devoted to the presentation of works and procedures related to the preparation of the Polish areas to transfer to the Soviet Union. I also discuss the work of delimitation commission to appoint a new Polish-Soviet border.

In the last part of the article I present unpublished material on the new Soviet demands for new land transfer among other things, the county Hrubieszów ranging in size from 1250-1300 km². In return, Poland was proposed the railway line Chyrowa–Dobromil and... rich in oil and gas areas in the Carpathians.

Keywords: Union of Soviet Socialist Republics, Polish Republic, exchange of territories Tomaszowski and Hrubieszowski district, Eastern Carpathians, oil, gas, coal, border